

TÜRKİYE CUMHURİYETİ'NİN KURUCU DEĞERLERİNİN ANAYASAL ÇÖZÜMLEMESİ (1921 ve 1924 Anayasalarının Siyasal Genetiği)

Bülent YÜCEL *

Özet

Türkiye Cumhuriyeti, I. Dünya Savaşı ertesinde yaşanan işgallerin yarattığı bir devlettir. Bu anlamda kendine özgü toplumsal ve siyasal koşulların ürünü olarak ortaya çıkmıştır. Devletin oluşum sürecinin temelinde, ulusal direnişin merkezileştirilerek örgütlenmesi yer almaktadır. Mücadele sürecinde Ankara'da toplanan TBMM, yürütülen Bağımsızlık Savaşı'nın, siyasal, yönetsel, hukuksal ve askeri karargâhıdır. TBMM, 1921 ve 1924 Anayasalarıyla gerçekleştirdiği siyasal sistem değişikliğiyle devleti yeniden yapılandırmıştır.

İki bölümden oluşturulan bu çalışmanın ilk kısmında, Savaş koşullarının yarattığı ortamın betimlemesi yapılacaktır. Cumhuriyetin kurucu değerlerinin ele alınacağı ikinci kısımda ise anayasal düzlemde bir siyasal ve hukuksal çözülemeye gidilecektir.

Anahtar Kelimeler: Cumhuriyet, Bağımsızlık Savaşı, Ulusal Egemenlik İlkesi, TBMM,1921 Anayasası,1924 Anayasası

* Doç. Dr.,Anadolu Üniversitesi Hukuk Fakültesi, Kamu Hukuku Bölümü, Anayasa Hukuku ABD öğretim üyesi, byucel@anadolu.edu.tr

**CONSTITUTIONAL ANALYSIS OF THE FOUNDING
VALUES OF THE REPUBLIC OF TÜRKİYE
(Political Genetics of the 1921 and 1924 Constitutions)**

Abstract

The Republic of Türkiye is a state that emerged following the occupations in the aftermath of the First World War. The centralized organization of the national resistance forms the basis of the formation of this new state. The Grand National Assembly of Türkiye convened in Ankara during War of Independence was the political, administrative, legal and military headquarters. The Turkish Grand National Assembly reformed the state by the changes in the political system brought by 1921 and 1924 Constitutions.

This study consists of two sections. The first section will describe the general state of affairs during the war conditions. The second section will be devoted to a constitutional analysis of the founding values of the Republic.

Keywords: The Republic, The Independent War, National Sovereignty Principle, TGNA, 1921 Constitution, 1924 Constitution

GİRİŞ

Bir yönetim biçimi olarak cumhuriyet, iktidara gelme yoluna göre yapılan tanımlamanın çok ötesinde bir siyasal kavramlaştırılmaya karşılık gelmektedir. Kavramın anlamsal kapsamının genişlemesi, sadece cumhuriyetin kurucu unsurlarının çokluğundan kaynaklanmaz. Aynı zamanda bu siyasal-yönetimsel kalıbın yaşama geçirildiği ülke uygulamalarının, tarihsel, toplumsal ve kültürel özgünlüğünden kaynaklanmaktadır. Bu nedenle Türkiye Cumhuriyeti'nin siyasal oluşumu, bu tercihin kurucu unsurları ve hukuki kurallarının belirlenerek kurumsallaşmasının kendine özgü koşulları söz konusudur.

Ulusal savaşımın özü ve bunun üzerine yükseltelen yeni siyasal düzenin taşıyıcı kolonlarını ifade eden “ulusal egemenlik”, “laiklik”, “bağımsızlıkçılık”, “anti-emperyalizm”, “halkçılık” ve “siyasal eşitlik” esasları, Türkiye deneyiminin bütünleşik yapısını oluşturmaktadır. Eş zamanlı bir söylemin ve eylemin parçaları olmamakla birlikte, Cumhuriyetin düşünsel örüntüsünü tamamlayan bu karakteristik unsurlar, Türkiye'yi benzerlerinden ayırmaktadır.

Beş yılın sonunda Cumhuriyetin ilanı ile tamamlanan bu tarihsel yolculuk, I. Dünya Savaşı'nı Osmanlı İmparatorluğu için teslimiyete dönüştüren 30 Ekim 1918 Mondros Bırakışmasıyla¹ eylemsel olarak başlamıştır. Öyle ki sonuçları itibarıyla ucu açık bırakılan Bırakışmanın yarattığı tedirginlik, kısa zamanda, ulusal bir direnişin örgütlenmesine yol açmıştır. İstanbul'daki Saray yönetiminin boyun eğen, işbirlikçi tutumu karşısında yeni iktidar odağının Anadolu'da ortaya çıkması kaçınılmaz olmuştur. Siyasal güç akışının² gerçekleştiği bu sürecin “kurtuluş” evresinin

¹ Britanya Hükümeti'nin Karadeniz Donanması Başkomutanı Koramiral Arthur Calthrope ile Osmanlı Hükümeti adına yetkili kılınan Deniz Bakanı Rauf (Orbay) Bey, Dışişleri Müsteşarı Reşat Hikmet Bey ve Kurmay Yarbay Sadullah Beyin yürüttüğü ve 27 Ekim 1918'de başlayan görüşmeler, Limni Adası'nın Mondros Limanı'nda demirli Agamemnon Zırhlısında bir teslimiyet belgesi olarak imzalanmıştır. Ateşkesin koşulları incelendiğinde, Osmanlı İmparatorluğu'nun bağımsızlığını ortadan kaldıracak derecede siyasal, askeri, yönetsel ve ekonomik önlemlerin hükme bağlandığı görülecektir (Cevad Odyakmaz, **Mondros-Sevr ve Mudanya-Lozan**, Togan Yayıncılık, İstanbul, 2013, s. 13 – 21).

² 1876 Anayasası'nın 69. md.'sinde yapılan değişikliğe uygun olarak, sürmekte olan savaş nedeniyle Meclis-i Mebusanın görev süresi, Meclis-i Umumi'nin kabul ettiği kanunla uzatılmışsa da Savaş'tan yenik ayrılan devletin yönetiminden İttihat ve Terakki Partisi (İTC)'nin ayrılmasıyla Mebusan Meclisi, 21 Aralık 1918'de Sultan Mehmet Vahdettin tarafından feshedilmiştir. Kabul edilebilir bir Barış Antlaşması yapılması umudunun çok kısa sürede boşa çıkması ve işgallerin başlaması, İstanbul yönetimini, kurtuluş ve bağımsızlık için bir olasılık olmaktan çıkarmıştır. Böylece, ortaya çıkan Müdafaa-i Hukuk Hareketi, 1919 Seçimleri ile toplanan son Meclis – i Mebusan dolayısıyla İstanbul Hükümeti üzerinde etkin olmaya çalışsa da başta Britanya olmak üzere işgal güçleri buna izin vermemiştir. Mebusan Meclisi'nin 28 Ocak 1920'de oybirliğiyle kabul ettiği ve 17 Şubat 1920'de resmen Dünya kamuoyuna da duyurduğu Ulusal And (Misak-ı Milli), İstanbul'un resmi işgaline neden olmuştur. İşgal kuvvetleri tarafından basılan ve 11 Nisan 1920 günü Vahdettin tarafından feshedilen Mebusan Meclisi'nin tutuklanmaktan kurtulan milletvekilleri, Anadolu'ya geçerek yeni meclisin doğal üyeleri olmuşlardır. Bu anlamda Ulusal Ant bir

öne çıkan esasları, “ulusal egemenlik düşüncesi”, “bağımsızlık duygusu” ve “yabancı yayılmacılığına karşı halkçı bir tepkisellik” olarak karşımıza çıkmaktadır.

Savaşın kazanılması ve düşman işgalinin sonlandırılması izleyen “kuruluş” evresinde ise 1921 Anayasasıyla biçimlendirilmeye başlayan ve 1924 Anayasasıyla da kurumsallaştırılan yeni siyasal sistemin hukuksal kalıpları ön plana çıkmıştır. Yapısal dönüşümün tamamlanması, var olan toplumsal, siyasal, ekonomik ve kültürel koşulların dengeleri içinde zamana yayılmıştır. Bu nedenledir ki özellikle laiklik ve siyasal eşitlik ilkelerinin kökleştirilmesi için uygun koşullar beklenmiştir. Cumhuriyet örüntüsünün tamamlanmasının olmazsa olmazını oluşturan özsel adımların sürece yayılı olarak olgunlaştırılmasının arka planında Türkiye’nin içinde bulunduğu iktisadi durum³ kadar Dünya’daki 1929 Bunalımının, totaliter cepheleşmenin ve bölgesel hassasiyetlerin de etkisi büyüktür.

Kendine özgü koşulları ve yapısı içinde Türkiye Cumhuriyeti’nin oluşum aşamasındaki toplumsal, siyasal, yönetsel, hukuksal ve ekonomik etmenlerine odaklanılan çalışmanın birinci bölümünde, ulusal savaşın içinde varlık mücadelesinin yarattığı sonuçlar ve çıktılar anlatılırken; ikinci bölümde de toplumsal ve siyasal zemin üzerinde, yıkılmış devletin yeniden yapılandırılmasındaki hukuksal saptamalar ortaya konacaktır.

manifesto işlevi görmüş, İstanbul’dan Ankara’ya kayan siyasal irade ve iktidarın düşünsel ve hukuksal köprüsü olmuştur (Rıdvan Akın, **TBMM Devleti (1920 – 1923), Birinci Meclis Döneminde Devlet Erkleri ve İdare**, İletişim Yayınları, İstanbul 2001, s. 41 – 46).

³ Cumhuriyet yönetiminin İmparatorluk’tan devraldığı iktisadi miras, onun bağımsızlıkçı karakterini de çok yakından ilgilendirmiştir. 18. yy.’ın son çeyreği itibarıyla kalıcılaşan bütçe açıkları, vergi kaynaklarının denetim altına alınması ve iç borçlanmayla kapatılmaya çalışılmışsa istenen sonuç elde edilememiştir. Bir türlü içinden çıkılamayan savaş ortamı ve reform hareketlerinin yarattığı mali yükler, 19. yy.’ın ikinci yarısından itibaren dış borçlanma yoluna gidilmesine yol açmıştır. Alınan borçların “cari harcamalar”, “yeni sarayların yapımı”, “büyük bir donanmanın kurulması” ve “bürokrasinin aylıklarının karşılanmasında” kullanılırken; iktisadi yaşamı canlandıracak ve mali gelirleri arttıracak yatırımlara kaynak aktarılmaması sonucunda, devlet ödemeler bunalımına girmiştir. Ödemeleri yapamayacağını duyuran İmparatorluk, 1881 yılında çıkarılan Muharrem Kararnamesiyle Düyun-u Umumiye yönetiminin oluşturulmasına razı olmuştur. Böylece en önemli gelir kalemlerini oluşturan tuz, tütün tekelleri, damga resmi, balıkçılıktan ve alkollü içkilerden alınan vergiler, ham ipekten toplanan öşür ile Doğu Rumeli illerinin ödediği yıllık vergiler, yabancı alacaklıların yönetimine bırakılmıştır. Merkezi devletin ve bürokrasinin diğer toplumsal sınıflar karşısındaki görece üstünlüğü büyük toprak sahiplerine karşı küçük ve orta boy köy üretiminin desteklenmesine yol açarken; devletin siyasal bağımsızlığını son aşamaya kadar bütünüyle yitirmemesi, sanayileşemeyen Osmanlı toplumunu, tarıma dayanan ancak dış ticarete ve yabancı sermayeye açık bir yarı-sömürge durumunda tutmuştur (Şevket Pamuk, **Osmanlıdan Cumhuriyete Küreselleşme, İktisat Politikaları ve Büyüme, Seçme Eserleri – II**, 5. Basım, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2021, s. 21 – 28).

BİRİNCİ BÖLÜM

BİR ANKA KUŞU ÖYKÜSÜ: MÜDAFAA – İ HUKUK ÖĞRETİSİ

1. İşgallerin Yarattığı Bilinç ve Ulusal Direnişin Örgütlenmesi

Osmanlı İmparatorluğu için I. Dünya Savaşı (1914 – 1918) yenilgisinin sonuçları, İttifak Devletlerinin diğer üyelerinden çok farklı olmuştur. Almanya, Avusturya, Bulgaristan ve Macaristan ile bağitlanan Barış Antlaşmalarıyla⁴, savaş bir biçimiyle sonlandırılırken; Türk İmparatorluğu'nun, yapılan gizli anlaşmalara⁵ uygun olarak bölüştürülmesi tasarımı, dayatılan Mondros Bırakışmasıyla hızla devreye konulmuştur.

Mondros Bırakışması, Osmanlı ülkesinin, Sevr bölüşüm Antlaşmasıyla imza altına alınan yeni haritasının İstanbul Hükümeti'ne onaylatılabilmesi için gereken zorlama ve denetimi sağlamak için düşünölmüştür. Böylece, yaşanabilecek tepki ve direnişler engellenebilecek ve sorunsuz bir teslimiyet için gerekli koşullar hazırlanabilecekti. Bununla birlikte öngörölen siyasal kurgu, düşünöldüğüünün aksine bir toplumsal ve siyasal sonuç yaratmıştır.

⁴ Savaşın kazananlarının, yenik bloğa dikte ettiğı barış yoluyla sömürme sürecini başlatan ve Dünyayı değıştiren altı ay olarak da adlandırılan Paris Barış Konferansı'yla yeni dünya düzeninin temelleri İtilaf Devletleri'nin istekleri üzerine biçimlendirilmiştir. Buna göre sırasıyla 28 Haziran 1919'da Almanya ile Versailles; 10 Eylül 1919'da Avusturya ile Saint Germain; 27 Kasım 1919'da Bulgaristan ile Neuilly; 4 Haziran 1920'de Macaristan ile Trianon Barış Antlaşmaları imzalanmıştır. Her biri ilgili ölkeler için toprak kaybına yol açan; ekonomik ve askeri bağımsızlık bakımından ağır hükümler içeren bedel ödetici antlaşmalar olsa da asıl paylaşım konusu devlet, Osmanlı İmparatorluğu olmuştur. Bu bağlamda, coğrafi, siyasi, askeri, idari, ekonomik ve hukuki boyutları itibarıyla Türk varlığının yok edilmesine yönelik, çok ayrıntılı 433 maddeli Sevr Antlaşması, 10 Ağustos 1920'de imzalanmıştır. Antlaşma, Savaşı bitirmekten çok İmparatorluğu sonlandıran ve İtilaf Devletlerine göre “Doğu Sorununu” çözüme kavuşturan bir işlele sahiptir. Ayrıntılı okuma için bkz. (Çağdaş Cansız Korkmaz, **Birinci Dünya Savaşı Sonunda İmzalanan İki Barış Antlaşması, Sevr ve Versay**, Boyut Yayıncılık ve Tic. A.Ş., İstanbul, 2018, s. 154 – 272).

⁵ Bu anlaşmalardan ilki Britanya ve Fransa arasında 16 Mayıs 1916'da imzalanan ve Osmanlı Devleti'nin Yakındoğu coğrafyasının paylaşımını merkezine alan Skeyes-Picot Antlaşmasıydı. Çarlık Rusyası'nın da bilgisi dahilinde gerçekleşen bu hazırlıklardan uzak tutulan İtalya ise sonradan ağırlığını ortaya koyarak bu görüşmelere katılmıştır. İmparatorluğun Anadolu kısmının bölüşümü için yapılan 21 Nisan 1917 tarihli St. Jean de Maurienne Antlaşması'nın ortağı haline gelen İtalya'ya, Antalya, Konya, Aydın ve İzmir'i içine alan bölge bırakılmıştı ancak yapılan bu anlaşmalara karşın paylaşılacak ölkenin büyüklüğü, kaynakların zenginliği ve coğrafi konumunun önemi sürekli paylaşım çatışmalarına yol açmaktaydı. Özellikle Çarlık Rusyası'nın Ekim Devrimi'yle devre dışı kalması ve İtalya'ya karşın Yunanistan'ın Anadolu bölüşümüne sokulması yayılmacı işgalcilerin arasını açmıştır (Orhan Çekiç, **İmparatorluk'tan Cumhuriyet'e I, 1918, Arayış, Mondros'tan İstanbul'a**, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2016, s. 37 – 45).

Bırakışma kapsamında Osmanlı ülkesinin işgal edilerek; belli egemenlik sahalarının boşaltılması ya da geri çekilmenin karara bağlanması⁶ ciddi ölçüde huzursuzluk ve toplumsal tepkisellik yaratmış ve reddiye hareketlerinin ortaya çıkmasının toplumsal zeminini hazırlamıştır. Özellikle 15 Mayıs 1919'da başlayan Yunan işgali bu karşı koyuşun şiddetini arttırmış ve kapsamını da genişletmiştir. Anadolu ve Rumeli coğrafyasındaki yöresel, bölgesel ve ulusal etki doğuracak nitelikte bir “kongreler iktidarının”⁷ yaratımı bu etki-tepki ilişkisinin sonucudur.

İşgallere karşı gelişen ancak örgütlenme bakımından birbirinden kopuk direniş olgusunun kendi içinde tutarlı bir düşünsel ve siyasi öğreti çerçevesinde tek çatı altında birleştirilmesi, Mustafa Kemal'in bir süre sonra önderliğini elde ettiği sürecin sonucunda gerçekleştirilmiştir. Amasya Genelgesiyle⁸ güçlü biçimde ortaya konan direniş ve kurtuluş iradesi,

⁶ Bırakışma çerçevesinde Çanakkale ve Karadeniz Boğazları kalelerinin müttefik kuvvetlerince işgali (md. 1); müttefiklerin kendi güvenliklerini tehlikede görmeleri halinde herhangi bir stratejik noktayı işgal edebilme olanağı (md.7); Toros tünel sisteminin müttefik kuvvetlerince işgali (md.10); Kafkasya-ötesi demiryollarının denetimine müttefik görevlilerinin yerleştirilmesi ve bu kapsamda, Batum'un ve Bakü'nün müttefik kuvvetlerince işgali (md. 15); Vilayat-ı sitte olarak da belirtilen ve işgalcilerin Ermeni illeri olarak adlandırdıkları altı (6) ilde karışıklık çıkması halinde, buraların Müttefikler tarafından işgal edilebilmesi (md. 24) öngörülürken; Türk askeri birliklerinin Kuzebyatı İran'dan savaş öncesi sınırların gerisine çekilmeleri ve Kafkasya-ötesi bölgesinin boşaltılmayan kısmından da gerekli görülmesi halinde çekileneceği (md. 11) ve sınır güvenliği için gerekli olanlar dışında bütün Birliklerin Kilikya bölgesinden de çekilmesi (md. 16) Osmanlı Hükümeti tarafından kabul edilmiştir (Seha L. Meray ve Osman Olcay, **Osmanlı İmparatorluğu'nun Çöküş Belgeleri, Sevr Antlaşması, Mondros Bırakışması, İlgili Belgeler**, 2. Basım, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2021, s. 4 – 8).

⁷ İki 5 Kasım 1918'de Kars İslâm Şurası olarak düzenlenen; sonuncusu da Pozantı Kongresi adıyla 8 Ekim 1920'de toplanan bu direniş örgütlenmesinin içinde bölgesel kapsamlı Erzurum ve ulusal nitelikli Sivas Kongreleri'de yer almaktaydı. Kendi yerel mekanlarında etki gösterdikleri düşünülse de bu kurultayların toplanma amaçları, öngördükleri işlevleri ve siyasi hedefleri bakımından bir devlet tezine sahip oldukları da görülmektedir. Başta Yunan işgali olmak üzere Anadolu'nun her yanına yayılan yabancı istilası karşısında oluşan tepki, silahlı direnişle bağımsızlığın kazanılmasını ortaya koymaktaydı. Kurultaylardaki tartışmalarda, Kurtuluş Savaşı'nın kazanılması halinde, çok uluslu imparatorluk düşüncesinden uzaklaşarak ulus devlet yapılanmasına gidilmesi anlayışı ortaya çıkmaya başlamıştır. Ulusal vatan düşüncesinin güçlenmeye başladığı bu ara dönemde, Mustafa Kemal'in önderliğini yürüttüğü ulusal devlet tezine yaklaşan görüşler, “memleketin hakkı hakimiyeti”, “hakimiyet hakkı”, “irade-i milliye” kavramlaştırılmaları yapılan toplantılarda dillendirilmiştir. “Batı ve Doğu Trakya'daki Kurultaylar ile Kars, Ardahan ve Batum'u içine alan Kurultaylarda İmparatorluktan ayrılan, özerkleşen hatta bağımsızlık savı taşıyan bir yerellik görülmüşse de ulusal iradeyi egemen kılmak düşüncesinin yer aldığı “ulus devlet” tezi baskın hale gelmiştir. Toplamı 28'i bulan bu kongrelerin oluşturduğu ulusal direniş iktidarı hakkında ayrıntılı okuma için bkz. (Bülent Tanör, **Türkiye'de Yerel Kongre İktidarları (1918 – 1920)**, Afa Yayıncılık A.Ş., İstanbul, 1992, s. 22 – 44).

⁸ Samsun'a çıktıktan sonra Havza'ya geçen ve çalışmalarını 8 Haziran 1919 tarihine kadar burada sürdüren Mustafa Kemal Paşa, aynı gün kendisinin İstanbul'a dönmesi bildirimini aldıktan sonra daha güvenli gördüğü Amasya'ya 13 Haziran 1919 günü geçmiştir. Mücadele arkadaşları Ali Fuat Paşa (Cebesoy), Albay Hüseyin Rauf (Orbay), Samsun Mutasarrıfı Hamit Bey, 3. Kolordu Komutanı Albay

başkaldırının da başlangıç noktasını oluşturmuştur. Böylece ilk kapsamlı ve örgütlü adım Erzurum Kongresiyle (23 Temmuz – 7 Ağustos 1919) atılmıştır. Kongrenin Beyannamesiyle belirlenen esaslar, ulusal direnişin karakterini de önemli derecede belirginleştirmiştir. Buna göre;

- *Samsun ve Trabzon'u da içine alacak 25 ili kapsayan Doğu Anadolu'nun hiçbir neden ve bahane ile bölünemeyeceği, bu bölgenin bir bütün oluşturduğu ve bölge halklarının birlik halinde öz kardeş olarak hareket edecekleri (md.1)*

- *Vatanın bütünlüğünün, milletin bağımsızlığının, saltanatın ve hilafetin korunmasının ulusal kuvvetlere dayanan ulusal iradenin egemen kılınmasıyla olanaklı olacağı ve İstanbul Hükümeti'nin de ulusal iradeye dayanması gerektiği (md.2, 8)*

- *Hükümetin (İstanbul'un) işgal ve müdahalelere uğrayan yerlerle ilgisini kesmesi durumunda, ulusal varlığı ve hakları koruyucu önlemlerin alınacağına kabul edilmesi (md.4)*

- *Hristiyanlara yeni ayrıcalıklar verilmesinin kabul edilmeyeceği ama müslüman olmayan uyrukların kanunlarla elde ettikleri kazanılmış haklara saygılı olunacağı (md.3, 5)*

- *Mondros Bırakışmasının imzalandığı tarihi öncesindeki siyasi sınırların esas alınacağı (md.6)*

Refet (Bele) ile yapılan görüşmeler sonucunda, "Amasya Kararları" bir genelge olarak 22 Haziran 1919 günü yayımlanmıştır. Ulusun geleceğinin yine ulusun azim ve kararlılığının belirleneceği temelinde hazırlanan genelgeyle ihtilalin sonraki adımları da atılmaya başlanmıştır. Bu çerçevede, Erzurum Kongresi'nin tamamlanmasından sonra delegelerin Sivas'ta toplanacak ulusal Kongre'ye katılmaları; delegelerin Müdafaa-i Hukuk, İlhak-ı Red Cemiyetleri ve belediyelerce seçileceği; komutanların, mutasarrıfların alınan kararların uygulamasına çalışacakları; Müdafaa-i Hukuk ve İlhak-ı Red Cemiyetlerinin iletişimine zorluk çıkaran Posta ve Telgraf Genel Müdürüne karşı gösteri yapılması ve sivil / asker bürokrasinin dağıtılmayacağı, görevini bırakmayacağı ve görevini başkasına aktarmayacağı karar altına alınmıştır. Genelge'nin yarattığı siyasal etki sonucunda Anadolu direnişi önderini bulduğu gibi bir doğrultu ve örgütlülüğe kavuşmaya başlamıştır. İçişleri Bakanı Ali Kemal, 23 Haziran 1919'da Mustafa Kemal Paşanın görevden alındığını ve emirlerine uyulmamasını mülki amirlere bildirirse de İstanbul Hükümeti istenilen sonuca ulaşamamış hatta başkentteki siyasal partilerin Damat Ferit hükümetine güveni gittikçe azalmıştır (Celâl Erikan, **Kurtuluş Savaşı Tarihi**, Haz.: Rıdvan Akın, 6. Basım, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2021, s. 77, 79, 81 – 84).

- *Ulusun ve devletin bağımsızlığına ve bütünlüğüne zarar verilmemesi kaydıyla fen, sanat, ekonomi alanlarında duyulan gereksinimlerin karşılanması bakımından diğer devletlerden gelecek yardımların kabul edileceği (md. 7),*

- *Particilik yapmaksızın Şarki Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin kurulacağı ve Kongre'nin aynı zamanda bir Heyet-i Temsiliye seçeceği (md. 9, 10) karara bağlanmıştır.⁹*

Manda ve himayenin reddedildiği Erzurum Kongresi'nin oluşturduğu Heyet-i Temsiliye'nin¹⁰ öncülüğünde hazırlanan Sivas Kongresi (4 – 11 Eylül 1919) sonucunda, ulusal direniş bütünleşik bir hale getirilmiştir. Sivas Kongresi, Mustafa Kemal'in meşruyetçi, kurtarıcı ve devlet kurucusu konumuna erişimini sağlayan en önemli safhalardan biri olmuştur. Erzurum Kongresi'nde alınan kararların derlenerek ya da değiştirilmeden aynen kabul edildiği Sivas Kongresi'nde, ulusun kendi kaderini kendisinin belirleyeceği vurgulanırken; siyasal sınırlar coğrafi olarak tanımlanmakta, ulusal bağımsızlıktan ve devlet bütünlüğünden ödün verilmeyeceği belirtilirken; Amerikan manda yönetimine girilmesine yönelik talepler reddedilmektedir.

⁹ Mondros Bırakışması'nın işgalleri elverişli hale getiren 7. ve 24. md.'lerinin yarattığı gerginliğin ciddi biçimde duyumsandığı Vilâyat-ı Sitte (Elâzığ, Van, Bitlis, Diyarbakır, Erzurum ve Sivas) bölgesini kapsayan Erzurum Kongresi, siyasal hedefleri ve yarattığı etki itibarıyla ulusal boyutta bir sonucun ortaya çıkmasına yol açmıştır. Kongre, çok geniş bir coğrafyanın delegasyonunu bir araya getirmeyi başarmıştır. Buna göre Erzurum vilayeti aynı zamanda “Bayburt, Ağrı, Yusufeli ve Kiğı’yi; Sivas vilayeti aynı zamanda “Amasya, Şebinkarahisar ve Tokat’ı”; Bitlis vilayeti aynı zamanda “Muş, Siirt, Bingöl, kısmen Şırnak ve Genç’i” ve Van vilayeti de aynı zamanda Hakkari’yi temsil etmektedir. Bunun dışında “Rize, Giresun, Ordu ve Gümüşhane’yi de içine alacak biçimde toplantıya delege gönderen Trabzon vilayetinin Kongre’de katılımcı olması işgal altına girmemiş bütün doğunun bir araya geldiğini göstermektedir. Farklı sayılar tartışılmakla birlikte en fazla 57 delegenin toplandığı Kongre’ye Elâzığ ve Diyarbakır’dan temsilci gelmediği görülmektedir. Ayrıntılı okuma için bkz. (Mahmut Goloğlu, **Millî Mücadele Tarihi – I, Erzurum Kongresi**, 2. Baskı, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2011, s. 9, 86 – 89, 98-99).

¹⁰ TBMM açılıncaya kadar ulusal direnişin yürütme organı olarak faaliyet gösteren ve Mustafa Kemal, Rauf Bey, Raif Efendi, İzzet Bey, Servet Bey, Şeyh Fevzi Efendi, Bekir Sami Bey, Sadullah Efendi Hacı Musa Bey’den oluşan Heyet hiçbir zaman toplanıp bir arada çalışmamıştır. Rauf ve Bekir Sami Bey dışında çalışma olanağı bulamayan Mustafa Kemal, bundan duyduğu rahatsızlığı gidermek için Sivas Kongresi sonucunda Heyeti yeni üyelerin katılımını sağlayarak güçlendirmiş ve “*ARMHC Heyet-i Temsiliyesi*” haline dönüştürmüştür. Özellikle Ankara’da yapılan çalışmalarda bir yandan ulusal savaşın hazırlıkları ve örgütlenmesi sürdürüldüğü gibi aynı zamanda İstanbul ile iletişim sürdürülmüş ve özellikle Meclis-i Mebusan üzerinden Hükümet etkilenmeye çalışılmış diğer yandan da ABD, SSCB ve işgalci kuvvetlerle kurulan ilişkilerle direnişin meşruyet kazanması ve muhatap alınması sağlanmıştır. Ayrıntılı okuma için bkz. (M. Cemil Özgül, **Heyet – i Temsiliye’nin Ankara’daki Çalışmaları (27 Aralık 1919 – 23 Nisan 1920)**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara, 1989, s. 9 – 19, 83-142).

Kongre sonucunda Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti (ARMHC) oluşturularak direniş, merkezileştirilme eğilimine girmiştir.¹¹

Sivas'taki ulusal direncin kuvva-i milliye çizgisinde ve müdafaa-i hukuk öğretisine göre örgütlenmesine engel olamayan Damat Ferit Hükûmeti, 30 Eylül 1919 tarihinde çekilmiş ve yerine kurulan Ali Rıza Paşa Hükûmeti ile yapılan Amasya Görüşmeleri sonucunda, 22 Ekim 1919'da beş protokol üzerinde anlaşma sağlanmıştır. Üçü her iki tarafın da imzalandığı bu protokoller ile İstanbul, ARMHC ve Heyet-i Temsiliye'yi siyasal açıdan tanımıştır. Uzlaşılabilir kararlar çerçevesinde, Anadolu'daki direniş hareketi, kendi önderliği, kadrosu ve siyasal esaslarıyla ülke yönetimine paydaş olmaya başlamıştır.¹²

Heyet – i Temsiliye'nin Ankara'ya gelişiyle yeni bir aşamaya geçen ulusal direniş, yürütülen Mücadelenin 12 Ocak 1920 tarihinde toplanan Meclis-i Mebusan'da da somutlaşmasına hedefine odaklanmıştır. Başta İstanbul olmak üzere halkın devinimden daha fazla haberdar olarak direnişi benimsenmesi amacını güden Heyet-i Temsiliye, birtakım adımların meclis ortamında atılması konusunda ortaklaşmıştır. Bu kararlaştırmalara rağmen Meclis-i Mebusan'a seçilen milletvekilleri, İstanbul'daki işgal ortamının koşulları içinde Mustafa Kemal'i Meclis başkanı seç(e)mediği gibi kurulması hedeflenen ARMH yerine Felah-ı Vatan adıyla bir meclis grubu oluşturmuşlardır. Yine de asıl yaşamsal öneme sahip adım olarak içeriğini Mustafa Kemal'in belirlediği bir izleniç olarak onaylanan Ulusal Ant'a göre;

- *Nüfus çoğunluğu Arap olan ve Mondros Bırakışmasının imzalandığı sırada düşman güçlerinin elinde bulunan bölgelerin geleceğinin o*

¹¹ Delegasyon, görüşmeler ve alınan kararlar hakkındaki ayrıntılı okuma için bkz. (Mahmut Goloğlu, **Millî Mücadele Tarihi – II, Sivas Kongresi**, 2. Basım, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2017, s. 67 – 71, 73 – 125).

¹² Amasya Görüşmeleri sonucunda hazırlanan beş protokolden ikisi, "gizli" olması nedeniyle taraflarca imzalanmamıştır. Ayrıntılı okuma için bkz. (Burak Çelik, "Mondros Bırakışması'ndan TBMM'nin Açılışına Değın Siyasal-Anayasal Gelişmeler", **Maltepe Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, S 1, İstanbul 2003, s. 31 – 32). II. Protokolde, Sivas Kongresi Bildirisinde yer alan maddelerin nerdeyse bütünüünün değiştirilmeksizin İstanbul Hükûmeti tarafından da imzalanması, İhtilal hareketinin, merkezi hükûmet tarafından da kabul görmesini ve meşruiyet kazanmasını sağlamıştır. İstanbul tarafının uzlaşma önerisi çerçevesinde yapılan bu siyasal pazarlık süreci ve son Meclis-i Mebusanın nerede toplanacağına ilişkin tartışmalar hakkındaki ayrıntılı okuma için bkz. (Orhan Çekiç, **İmparatorluk'tan Cumhuriyet'e III, 1920, Teşkilatlanma, Sivas'tan Ankara'ya**, 3. Basım, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2015, s. 141 – 160).

yöre halkının özgürce belirlemesi; Birakışmanın çizdiği sınırlar içinde dinen, soy ve kültürel olarak bir arada yaşayan Osmanlı İslam çoğunluğunun bulunduğu yerlerin hiçbir nedenle bütünden ayrılamayacağı;

- *Anayurda kendi istekleriyle katılan Kars, Ardahan ve Artvin için gerekirse yeniden halkoylaması yapılması ve Türkiye ile yapılacak Barış antlaşmasına bağlı olarak geleceği belirlenecek Batı Trakya'nın hukuksal durumunun da halkoylamasıyla belirlenmesi;*
- *İslam halifesinin ve Osmanlı saltanatının merkezi konumundaki İstanbul'un ve doğal olarak Marmara denizinin güvenliğinin sağlanması ve bu esasa aykırı olmaksızın Çanakkale ve İstanbul boğazlarının dünya ticaretine ve ulaşımına açılması konusunda Türkiye'nin de dahil olacağı öbür ilgili bütün devletlerle birlikte oybirliği usulüne göre kararlar alınacağı;*
- *Galip devletler ve ortakları diğer bazı devletlerle yapılan antlaşmalara çerçevesinde ülkedeki azınlıkların hukuku, çevre ülkelerdeki Müslüman halkın aynı haklardan yararlanması koşuluyla güvence altına alınacağı;*
- *Tam bağımsızlığı ve özgürlüğü engelleyecek her türlü siyasal, yargısal, mali gelişmeyi önleyecek sınırlamaların kabul edilmeyeceği ve borçların ödenme biçiminde de bu esasa uygun davranılacağı, karara bağlanmıştır.¹³*

Son Osmanlı Mebusan Meclisi'nin oybirliğiyle kabul ettiği Ulusal Ant'ın yarattığı kızgınlık, meşrutiyetin tek demokratik organı sonlandırılmış ve işgal altındaki başkent koşullarında bir yasama organının var olamayacağını kesinleştirmiştir. Böylece 23 Nisan 1920'de toplanacak biçimde Büyük Millet Meclisi (BMM) adıyla yeni meclisin hazırlıklarına başlanmıştır.¹⁴ Son Osmanlı Mebusan Meclisi'nden farklı olarak kuruculuk

¹³ Suna Kili, **Türk Devrim Tarihi**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, ²⁰⁰¹, s. 89 – 91.

¹⁴ Ulusal Antın ilanı ve ertesindeki gelişmeler, İstanbul'da daha fazla yapılacak siyasal ve/veya hukuksal girişim olanağının kalmadığını da göstermiştir. Ayrıntılı okuma için bkz. (TariK Zafer Tunaya, "Osmanlı İmparatorluğu'ndan Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti Rejimine Geçiş (1919 Genel Seçimleri ve Osmanlı Parlamentosu'nun Son Osmanlı Devresi)", içinde **Türkiye'de Siyasal Gelişmeler [1876-1938]**,

işlevinin örtük biçimde üstüne yüklendiği ulusal meclis, Kurtuluş Savaşı'nın askeri karargâhı olduğu kadar devletin yeniden yapılandırılmasının siyasal ve hukuksal merkezi¹⁵ haline de dönüşmüştür.

2. Cumhuriyetin İşaret Fişegi: 1921 Teşkilat – ı Esasiye Kanunu

Öğretide III. Meşrutiyetin yasama organı¹⁶ olarak nitelendirilse de BMM'nin üstlendiği ve yerine getirmeyi hedeflediği siyasal ve hukuksal işlev, aksi bir durumu ortaya koymaktadır. Öyle ki ulusal direnişin merkezi örgütlenmesinin kurumsal temsiliyetini ifade eden BMM'nin düşünsel çizgisini, **ulusal egemenlik ilkesi** oluşturmuştur.

Meclis'teki muhafazakâr ve devrimci kanatların her ikisinin de ortaklaştığı farkındalık, İstanbul Hükûmeti'nin kurtuluşu sağlamaktan uzaklığı; Tanzimat

İkinci Kitap, Mütareke, Cumhuriyet ve Atatürk, 2. Baskı, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2003, s. 31 – 32, 47 -51).

¹⁵ Ulusal direnişin önderi konumuna gelen Mustafa Kemal Paşa, 14 Ağustos 1919 tarihinde Üçüncü Ordu Müfettişliğinden ayrılmıştır. Bütün çalışmalarında meşruiyet zeminini özellikle koruyan Heyet-i Temsiliye önderliği, İstanbul'un ve Osmanlı Parlamento'sunun işgalden ve tutsaklıktan kurtarılması amacıyla "BMM'nin toplanması yönünde bir irade ortaya koymuştur. BMM'nin yapısı ve siyasal hedefleri, görünürde III. Meşrutiyet olgusunu uyandırır da Ankara Meclisi'nin "olağanüstü yetkileri haiz" niteliği ve kuvva-i milliye ruhundan kaynaklanan "ulusal irade" vurgusu, durumun siyasal açıdan çok daha farklı olduğunu göstermektedir. Öyle ki, BMM'nin kabul ettiği 7 sayılı Kanunun İstanbul Hükûmeti'nin yapacağı antlaşmaların ancak BMM tarafından onaylanırsa geçerlilik kazanacağını hükme bağlaması, asıl belirleyicinin Ankara olacağını ortaya koymaktadır. Mustafa Kemal'in kişisel otoritesinin de gittikçe ağırlığını arttırmasıyla devam eden süreç de Ankara, salt bir parlamentolu monarşi rejiminin yasama organı olmaktan çıkmış; yalnızca bir denetim ve inceleme makamı olmayıp ulusun bütün sorunlarıyla ilgilenen ve çözümler üretmeye çalışan bir iktidar merkezine dönüşmüştür. Bu anlamda devletin bütün ana işlevlerini bünyesinde toplayan, ulusal direniş örgütleyerek sürdüren ve aslında cumhuriyetin de alt yapısını hazırlayan bir kurucu meclise evrilmiştir (Ahmet Yücekök, **100 Soruda Türk Devrim Tarihi**, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1984, s. 44 – 56).

¹⁶ Son Osmanlı Meclis-i Mebusanı'nın basılması, İstanbul'un resmen işgali ve nihayetinde de Padişah tarafından feshedilmesi üzerine Ankara'daki kurtuluş çalışmaları hızlandırılmış ve yayınlanan bildiriyle bütün seçimleri tamamlanmamış olsa da BMM toplantıya çağırılmıştır. Dikkatli bir dilin kullanıldığı bu metinde Heyet-i Temsili'ye adına Mustafa Kemal, vatanın bağımsızlığını vurguladığı kadar hilafet ve saltanat makamlarının da kurtarılmasını en önemli ve yaşamsal bir görev olarak tanımlamıştır. Yine bildiriye, Osmanlı ülkesi ve devleti ifadeleri kullanılmıştır. Bu nedenledir ki BMM'nin biçimsel anlamda siyasal niteliği meşrutî bir görünümü taşımaktadır. Özellikle meclisin nitelendirilmesinde yaşanan tartışmalarda, meclis-i müessesan vurgusunun kabul görmemesi; var olan anayasal ve parlamento hukukuna bağlı kalınması yönündeki karşı çıkışlar, "devrimci bir kurucu meclisin" ilanını engellemiştir. III. Meşrutiyet olarak adlandırılan ve 23 Nisan 1920'de başlayan bu devreyi 85 sayılı ve 20 Ocak 1921 tarihli anayasanın kabulüne kadar sürdüğünü kabul etmek gereklidir. Ayrıntılı okuma için bkz. (Mahmut Goloğlu, **Millî Mücadele Tarihi – III, 1920 Üçüncü Meşrutiyet Birinci Büyük Millet Meclisi**, 3. Basım, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2021, s. 157 – 166).

taklitçiliğine karşı durma ve meşrutiyetin yanlışlarına sapmama olmuştur. Bu çerçevede geliştirilen ana görüş, kendi içinde zıtlık barındırmakla birlikte, hilafet ve saltanat makamı ile vatanın “ulusal egemenlik” ilkesine dayalı olarak tutsaklıktan ve işgalden kurtarılmasıdır. Bu anlamıyla BMM bir zıtlıklar meclisidir. Bir yandan saltanatın ve hilafetin kurtarılmasını ve başarıya ulaşılması halinde monarşik yapının belli ölçülerde de olsa korunmasını hedeflerken; diğer yandan bu amacın ulus egemenliği esaslarına uygun gerçekleştirileceğini düşünsel yapısında ifade etmektedir. BMM, Batı’nın, Türkleri Anadolu’dan Asya’ya sürme temeline dayanan siyaseti ile kapitalist emperyalist Batı karşısında ulusalcı Türkleri bir ara bölge olarak işlevsel gören ve destekleyen ama son kertede sosyalist olmaya zorlama eğilimindeki Doğu tezi karşısında bir dengeleme siyaseti geliştirmek durumunda kalmıştır. Bu anlamda Ankara Hükûmeti, “ideolojik bağımsızlık” olgusunu geliştirmiş ve her yöne karşı aynı hassasiyeti korumuştur. Bu baskılara Müdafaa-i Hukuk öğretisiyle direnen BMM, kendi düşünsel tercihini, öncelikle 18 Aralık 1920’de açıklanan Halkçılık Beyannamesi ve ardından da 20 Ocak 1921’de yürürlük kazandırdığı Teşkilat – ı Esasiye Kanunuyla somutlaştırarak pozitiflemiştir.¹⁷

1921 Anayasası’nın hazırlayıcı öncülü niteliğindeki Beyanname, İttihatçılığı ve İtilafçılığı yadsıyan ve Müdafaa-i Hukukçuluk¹⁸ temelinde bir hükümet programı olarak hazırlanmış ve BMM’ye sunulmuştur. Amaç ve öğreti kısmında “ulusal sınırlar içinde bağımsız yaşamayı”, “emperyalist kapitalist baskıdan kurtulmayı” ve “halkın yönetsel olarak egemenliğin tek sahibi olmasını” amaçlayan program, devletin yeniden yapılandırılmasındaki siyaseti çerçeveyi belirlemektedir. Her ne kadar saltanat ve hilafetin kurtarılacağı vurgulansa da egemenlik olgusunun herhangi bir koşulla sınırlandırılmaksızın

¹⁷ Tark Zafer Tunaya, “Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti’nin Kuruluşu ve Siyasi Karakteri”, içinde **Türkiye’de Siyasal Gelişmeler [1876-1938], İkinci Kitap, Mütareke, Cumhuriyet ve Atatürk**, 2. Baskı, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2003, s. 69 – 80).

¹⁸ I. Dünya Savaşı’nın yitirilmesi üzerine İTC önemli derecede güç kaybetse de bütünüyle ortadan kalkmamış ve işgallere karşı ortaya çıkan Müdafaa-i Hukuk örgütlenmeleri içinde var olmaya devam etmiştir. Buna karşın İTC’nin savaş öncesi siyasal ve ideolojik tavrı, işgale karşı oluşturulan bu direniş yapılarınınla aynıyla yansımamıştır. Ortak düşmana karşı yürütülen mücadelede, muhafazakârlar ile devrimcilerin aralarındaki siyasal çatışmayı ve mücadeleyi bir süreliğine ertelemeleri söz konusu olmuştur. Mustafa Kemal, ulusal mücadelenin kendi önderliğinde birleştirilmesinde, bu dengeyi gözetmiştir. Özellikle muhafazakâr kanadın halk nezdindeki yaygın gücünü dikkate alındığı için Müdafaa-i Hukuk öğretisinin ideolojik çizgisinde dinsel eğilim ağırlık kazanmıştır. Saltanatın ve hilafetin kurtarılmasına yönelik hedefleme bunun doğal sonucu olsa da “ulusal irade / ulusal egemenlik” olguları ve sınırlılıkları bu ideolojik sıklet merkezinin dengelenmesinde kullanılmıştır. Her iki grup açısından da savaş koşullarında, halkın, geleceğini kendi azim ve kararlılığıyla belirleyeceği, kabul gören bir esastır. Bu anlamıyla ulusal egemenlik bir ödünleşme kavramı değildir (Ömür Sezgin, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Siyasal Rejim Sorunu**, 2. Baskı, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 2005, s. 17 – 23).

ulusa ait olduğu ve yönetimin halkın seçtiği BMM'de toplanacağı ve onun tarafından yürütüleceği belirtilmektedir. Böylece Osmanlı devletinin siyasal ideolojik özünü ifade eden teokratik monarşik anlayışın karşıtı olarak “ulus egemenliğini” esas alan halkçı, cumhuriyetçi, laik, ulusal ant sınırlarını Türkiye olarak adlandıran ulus devlet tezi ortaya konulmuştur.¹⁹

Anayasanın özünü oluşturan Halkçılık Beyannamesi üzerinde iki boyutlu çalışma yapılmıştır. Buna göre, Beyanname'nin “amaç ve meslek” kısmındaki ilk dört maddesi, içeriğinin meşru bulunması ve sahiplenilmesine karşın; dilinin ideolojik ve siyasal özelliği nedeniyle meclis encümeni tarafından BMM bildirisine dönüştürülmüştür. Metnin kalan kısmı da yasa yapım tekniğine uygun biçimde kurallaştırılmıştır. Böylece BMM, yeni siyasal düzenin öncül esaslarını anayasallaştırmıştır. Bu çerçevede;

- *Egemenliğin kayıtsız ve koşulsuz olarak ulusa ait olacağı yönetimi, halkın kendisi eylemsel olarak belirleyeceği (1921 AY. md.1),*
- *Erkler birliğinin esas alındığı meclis hükümetinin kabulü çerçevesinde, yürütme ve yasama yetkileri ulusun tek ve gerçek temsilcisi olan BMM'de ortaya çıkıp toplanacağından Türkiye Devleti de BMM tarafından yönetilecektir. Bundan dolayıdır ki BMM, hükümet ünvanını da taşıyacağı (1921 AY. md.2,3),*
- *Gerekli oйдаşma yoksunluğu nedeniyle saltanat ve hilafete ilişkin olarak anayasa metninde herhangi bir düzenlemeye yer verilmemiş; Saltanatın devamlılığı esasına göre sadece BMM başkanı seçileceği ancak devlet başkanlığı makamı oluşturulmayacağı (1921 AY. md. 9),*
- *Ulusun temsiline yönelik uzun tartışmalar sonucunda mesleki (korporatif) temsil reddedilirken; bireysel temsil ilkesi kabul edilerek temsilcilerin vilayet halkı tarafından seçileceği belirlenmiştir. Ulus*

¹⁹ İmparatorluğun insan unsurunun doğal sonucu olarak ülkenin dört bir yanından gelen temsilcilerin çok farklı kurtuluş çarelerini barındıran I. Meclis'in düşünsel yapısı, oldukça çoğulcudur. Öyle ki saltanatçı ve hilafetçi milletvekilleri ile sosyalist ve Türkçü/milliyetçi milletvekilleri ortak paydada buluşabilmişlerdir. Bu anlamıyla halkçılık programı bütün farklı grupları bir araya getirebilen bir içeriğe sahip olarak kabul görebilmiştir. Ayrıntılı okuma için bkz. (İhsan Güneş, **Birinci TBMM'nin Düşünce Yapısı (1920 – 1923)**, Genişletilmiş 3. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2009, s. 217 – 224).

egemenliğin doğal sonucu olarak her bir milletvekilin seçildikleri vilayetin değil bütün ulusun temsilcisi olduğu (1921 AY. md. 4, 5),

- *Halkçılık ilkesinin güçlü etkisiyle belirlenen koşullar ve esaslar çerçevesinde vilayetler ve nahiyeler için özerklik düzenlenmiş ve yönetimlerinin temsili demokrasi esasına dayalı yerel halk tarafından belirleneceği (1921 AY. md. 11, 12, 16, 18,20),*
- *Yerel yönetimlere tanınan bu yetki genişliğine karşın anayasayla belli konular salt merkezi yönetimin yetki alanına bırakılmış; “valilik”, “kaymakamlık” ve “umumi müfettişlik” düzenekleriyle idari vesayetin sağlanacağı (1921 AY. md. 11, 14, 15, 23). düzenlenmiştir.²⁰*

Dokuz aylık bir çalışmanın sonucunda 85 sayılı Kanunla geçiş döneminin anayasal belgesi olarak kabul edilen 1921 Anayasasının kurucu iktidar faaliyeti²¹ olduğu çok nettir. İçinde bulunulan olağandışı koşulların dayattığı zorunlulukların sonucu, eksik bir anayasa olarak yürürlük kazandırılan kurucu metin, “iki anayasalı”²² bir uygulamanın yaşanmasına yol açmıştır. İstanbul’dan

²⁰ Meclis Başkanlığı ile hükümet başkanlığının ayrıştırılarak yasama ve yürütme dengesinin sağlanması ve bu yolla Mustafa Kemal’in gücünün belli ölçülerde de olsa sınırlandırılması çabasının gösterdiği anayasa görüşmeleri, muhafazakâr ve devrimci kanatların BMM içinde yürüttükleri iktidar savaşımının bir sonucudur. Buna karşın kurucu meclisin içinde siyasal ve ideolojik çizgileri henüz keskinleşmemiş grupların olmaması, “halkoylaması”, “yasama girişimi”, “mesleki temsil”, “yerel yönetimler” vb. birçok konunun ayrıntılı ve özgürce tartışılmasını da sağlamıştır. Bu demokratik nitelik, meclisin halkçı, bağımsızlıkçı, ulusal egemenliğe dayanan; yoğun ülke ve yurt sevgisinin siyasal olgunlukla bir arada bulunduğu karakterinin de bir sonucudur. Yapılan görüşme ve tartışmaların ayrıntılı okuması için bkz. (Ergun Özbudun, **1921 Anayasası**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara, 1992, s. 19 – 50).

²¹ İstanbul’un resmî işgaliniN ertesinde Mustafa Kemal’in hazırladığı seçim bildirisinde (17 Mart 1920), Kanun-i Esasi’de düzenlenen devlet erklerinin işlemez hale geldiği vurgulanmakta; saltanat ve hilafet makamının bağımsızlığının sağlanarak başkentini kurtarılması amacıyla Ankara’da ulusal nitelikte bir kurucu meclis (meclis-i müessisan) toplanması gereği belirtilmekteydi. Açılacak yeni meclise bu niteliğin halkta tepkiye ve ulusal direnişe mesafeye yol açacağını düşünen Kazım Karabekir’in uyarıları üzerine meclis “olağanüstü yetkileri haiz” biçiminde nitelenerek seçim bildirisine son hali (19 Mart 1920) verilmiştir. Kanun-i Esasi yürürlük varlığını korumakta ve hatta Meclis’in İstanbul’u ve Sarayı kurtarmak amaçları ortaya konmakla birlikte, BMM’deki gelenekçi üyeler dışında, meclisin kurucu karakteri yaygın bir kanı olarak kabul görmüştür. Öyle ki BMM’nin ikinci başkanı Celaleddin Arif Bey, devrimci olmasa da Meclisin 1876 Kanun-i Esasi ile hiçbir ilgisi olmadığını, erkler birliği özelliğini öne çıkararak belirtmektedir. Mustafa Kemal, meclis açılıp çalışmaları ilerledikçe kurucu ve devrimci karakterini çeşitli konuşmalarında ifade etmekten çekinmemiştir. Anayasanın kabulünde özel bir görüşme ve karar yetersayısı aranmadığı gibi Ankara’nın siyasal tercihlerini ortaya koyan anayasada, Kanun-i Esasi’ye bağlılık duyumsanmadığı da görülmektedir. (Murat Sevinç ve Dinçer Demirkent, **Kuruluşun İhmal Edilmiş İstisnası, 1921 Anayasası ve Tutanakları**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2017, s. 24 – 35).

²² Ulusal direniş, TBMM’nin açılmasıyla kendi örgütsel yapılanmasını en üst aşamaya taşımışsa da eylemsellikten kurtularak hukuksallaşması ancak 1921 Anayasası’nın yürürlüğüyle gerçekleşebilmiştir. Bununla birlikte Ankara’da, biçimlenen yeni iktidarın anayasallaşmasının temelinde, İstanbul iktidarının

Ankara'ya doğru geçmekte olan iktidar gücü bakımından, 1921 Anayasasıyla egemenlik kaynağının değişimi, onun kim tarafından temsil edileceği ve nasıl kullanılacağına hukuksal tanımlaması yapılmaktadır.

Amasya Genelgesinden itibaren süreklilik kazanan bağımsızlık isteği, küçük bir seçkin azınlığın değil ulusal iradenin eseri olduğuna dayanan Kemalist anayasal tezin, hukuksal anlamda netleştirilerek somutlaştırılması 1921 Anayasasıyla olmuştur. Kanun-i Esasiden farklı olarak yapıcısı BMM olduğu için kaynağını ulustan alan kurucu metin, halkta karşılığı olan gerçek, doğal bir kanun olarak nitelendirilmiştir. Mustafa Kemal, feodal düzenin keyfililiğinin karşısına, kurtuluştan kuruluşa giden süreç bakımından, milleti konumlandırmaktadır. Ulusal ve bağımsız demokratik devlet esasına dayanan Kurtuluşun anayasal tezinin temelindeki özü, ezen ile ezilen arasındaki çatışma / zıtlık oluşturmaktadır. Toplumsal ve siyasal karmaşanın en üst seviyede yaşandığı işgal ortamında, boyun eğme ve teslim olmayı gerektiren uyum ve iyi geçinme anlayışı doğal olarak reddedilmiştir. Bu çerçevede “uzlaşma ve uyumun” karşıtı olarak istilacıları ulusal sınırlardan çıkarmak ve devletin feodal kurumsallığını sonlandırmak için mücadeleci, köhnemiş yapıyla uzlaşmayan ve köktenci bir yaklaşımla bağımsız, ulusal egemenliğe dayanan bir ulus devlet hedeflemesi ortaya konmuştur.²³

Savaşın kazanılmasına kadar ki siyasal durumun belirsizliği ve yurdun geleceğinin de buna bağlı olarak biçimleneceği süreçte, Ankara Hükûmeti'nin adeta bir “ulusal sır”²⁴ olarak sakladığı cumhuriyetin özünün bu anayasal

ve 1876 Kanun-i Esasisi'nin bir yetkilendirmesi de söz konusu değildir. Bu anlamıyla BMM ve kabul ettiği anayasa, aslilik niteliği göstermektedir. Buna karşın savaş koşulları ve egemen olabilmekteki belirsizlik ülkede iki iktidarlı, iki siyasi merkezli ve iki anayasalı bir durum yaratmıştır. Bu saptamanın hukuksal dayanağını 1921 Anayasası'nda 1876 Kanun-i Esasisini yürürlükten kaldıran bir hüküm bulunmaması oluşturmaktadır. Aynı zamanda 1921 metninin esaslarına aykırı olmadığı sürece, yeni iktidarın anayasasında “eksik bırakılmış” konular için 1876 Kanun-i Esasisinin belli hükümleri, BMM tarafından uygulanabilmiştir. Bu ikili yapılanmanın sonlandırılması, 1924 Anayasası'nın 104. md. hükmüyle gerçekleştirilmiştir. Ayrıntılı okuma için bkz. (Emin Memiş, “1921 Teşkilat – 1 Esasiye Kanunu Üzerine Doğan İlginç Bir Şekil Sorunu Tartışması ve İki Anayasalı Rejim Olgusu,” **İdare Hukuku ve İlimleri Dergisi (İHİD)** (Prof. Dr. Lûtfi Duran'a Armağan Özel Sayısı), Y 9, S 1-3, İstanbul 1988, s. 233 – 241).

²³ Kurtuluş Savaşı'nın içinde mayalanan ve 1921 metniyle de kural-sallaşan Kemalist anayasal tezin farklı değerlendirmeleri, algılanışı, yorumlanışı ve ilerleyen süreçte uğradığı evrimsel değişim için bkz. (Bülent Tanör, **Anayasal Gelişme Tezleri**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2008, s. 15 – 23, 39 – 144).

²⁴ Mustafa Kemal, Amasya Genelgesinde rotasını belirlediği Devrimin düşünsel hazırlığını, ülkenin genel görünümünü dikkate alarak ortaya koymakta ve Kurtuluş savaşımının her aşamasında karşılaştığı durumları, tartışmaları, çekinceleri, anlaşmazlıkları, 1927 Kongresinde okuduğu Nutuk'ta ayrıntılı biçimde ortaya koymuştur. Ayrıntılı okuma için bkz. (Mustafa Kemal Atatürk, **Nutuk 1919 – 1927**, Haz.: Zeynep Korkmaz, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayını,

belgede saklı tutulduğunu belirtmek yanlış olmayacaktır. Öyle ki hedeflenen amaca ulaşılması için gereken askeri zafer, Başkomutanlık Meydan Muharebesi²⁵ kazanılarak elde edilmiş, Türk Ordusu'nun 9 Eylül 1922'de İzmir'e girişi y yeni bir evreye geçilmesini sağlamıştır.

İstanbul Hükûmeti'nin I. Dünya Savaşı yenilgisini sembolize eden Mondros Bırakışması, 11 Ekim 1922 günü imzalanan ve Ankara BMM Hükümeti'nin Kurtuluş Savaşı zaferinin temsiliyetini sağlayan Mudanya Bırakışmasıyla hükümsüz hale getirilmiştir. Ulusal sınırların askeri bir çatışma olmaksızın geri alınması bakımından önemli bir yere sahip olan Bırakışmayla Yunan Ordusu'nun 14-15 Ekim 1922 tarihinden itibaren on beş gün içinde Meriç Irmağı'nın batısına çekilmesi; Edirne dahil olacak biçimde Doğu Trakya'nın tamamının BMM Hükümetine teslimi sağlanmıştır. Askeri bir sözleşme olmakla birlikte Mudanya Bırakışması, aynı zamanda siyasal anlamda artık Cumhuriyetin ilanı tartışmasına giden sürecin de ilk basamağını oluşturmuştur.²⁶ Bu askeri sonuç ve diplomatik başarı, beraberinde ulusal meclisi yadsınamaz siyasal bir özne ve muhatap haline getirmiştir.

Ankara, 2013, s. 11, 22-23, 45-47, 59-77, 161, 166, 227, 247, 256, 281, 287, 293, 300, 385, 402-404, 456, 460, 463, 467 - 469, 475-477, 483-487, 491, 506, 543 -549, 573).

²⁵ Büyük Taarruzun siyasal ve askeri koşullarını hazırlayan Sakarya Meydan Muharebesi'nin 11 Eylül 1921'de Yunan Ordusunun Sakarya Irmağının batısına çekilmesi işgal ilerleyişinin kesin olarak durdurulması anlamına geliyordu. Bu zafer çok yönlü ve önemli siyasi sonuçlar yaratmıştır. Öyle ki bir yandan Fransızlar ile 20 Ekim 1921'de Ankara Anlaşması imzalanarak-Hatay dışında- Suriye Türkiye sınırı Lozan'dan önce belirlenmiş oluyordu. Ayrıca Rusların Enver Paşa seçeneğini yedekte tutma siyaseti tükenirken; 13 Ekim 1921'de imzalanan Kars Antlaşmasıyla da Sovyet – Türkiye sınırı da kesinleşiyordu. Britanyalılar bile Sevr'in yumuşatılması ve Malta sürgünlerini yargılamaktan vazgeçerek koşulsuz değiş-tokuşa yanaşmaları söz konusu olmuştur. İstanbul Hükümetinin siyasal ve hukuksal ağırlığının gittikçe zayıfladığı süreçte son noktayı, 26 Ağustos'ta başlayan ve 30 Ağustos'ta zafere dönüşen Büyük Taarruz koymuştur. (Sina Akşin, **İstanbul Hükümetleri ve Millî Mücadele – V, Büyük Zafer, İyonya Niyetlerini Çökerten Muharebe (1921 – 1922)**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2022, s. 17 – 19, 24, 30, 110 – 117).

²⁶ Yunanlıların görüşmelerine ve imzasına katılmadığı Mudanya Bırakışmasında, Türk tarafını Korgeneral İsmet (İnönü) Bey temsil etmiştir. Bırakışma öncesi gelişmelerin, görüşmelerin ve kabul edilen ateşkes hükümlerinin ayrıntılı okuması için bkz. (Mahmut Goloğlu, **Millî Mücadele Tarihi – IV, 1921 – 1922 Cumhuriyete Doğru**, 2. Basım. (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2021), s. 359 – 374). Cumhuriyetin ilan edilmesi 28 Ekim “gece yarısı” düşünülmüş bir karar olmaktan çok aşamaları zamanla olgunlaştırılmış bir sürecin sonucudur. Ulusal savaşımın siyasal meşruiyetin adım adım hukuksallaştırılmasını dokuz aşama ile özetlemek olasıdır. Buna göre;

- *Mustafa Kemal'in kaleme aldığı ve en yaşlı üye Sinop milletvekili Şerif Bey'in 23 Nisan 1920 günü BMM'nin açılış konuşmasıdır ki böylece Ankara'da, ülkenin bütününi kapsayacak içerikte ulusal iradeyi ortaya koyan kamusalılık kazandırılmış bir örgütlenme ortaya konmaktadır.*

- *29 Nisan 1920'de kabul edilen 2 Sayılı “Hıyanet-i Vataniye” Kanunudur. Kanunla BMM, meşruluğuna karşı çıkılmaması için aldığı yasal önlemlerle, yasama-yürütme ve yargı işlevlerini birlikte ortaya koyarak egemen gücünü ortaya koymuştur.*

İKİNCİ BÖLÜM

DÜNYA AİLESİNİN EŞİT VE ONURLU ÜYESİ

1. Devletin Yeniden Tanımlanması Ya Da Her Şey Yeniden Başlıyor

Savaşın kazanılması devletin yeniden yapılandırılma sürecinin geri dönülmez bir yola sokmuştur. Siyasal sistemin adının konmasına kadar giden bu evrede, “İmparatorluğun sona erdiğinin ilanı ve saltanatın kaldırılması”²⁷, “II. TBMM seçimlerinin yapılması”,²⁸ ve “bağımsız devletin

- 2 Mayıs 1920 günü kabul edilen 3 Sayılı “Büyük Millet Meclisi İcra Vekillerinin Suret İntihabına Dair” Kanundur. Kanunla bir yürütme kurulu oluşturulsa da asıl belirleyici organ BMM'nin Başkanının adeta bir cumhurbaşkanı gibi etkin olması sağlanmıştır.

- 7 Haziran 1920 günü kabul edilen 7 Sayılı “16 Mart 1920 Tarihinden İtibaren İstanbul Hükümeti'nce Akedilen Bircümle Mukavelat, Ukudat Vesairenin Keenlemeyekün Abdi Hakkında Kanun” ile geçmişe dönük olarak yeni egemenin kendi olduğunun vurgulanmasıdır.

- 5 Eylül 1920 günü kabul edilen 18 Sayılı “Nisab-ı Müzakere Kanunu” ile BMM'nin Kurtuluş Savaşında belirlenen hedeflere ulaşılncaya kadar meclisin sürekli toplanık kalacağı düzenlendiği gibi meclis üyelerinin hukuksal konularına ilişkin anayasal nitelikte olmasıyla BMM'nin egemen gücünü pekiştirmiştir.

- 4 Kasım 1920 günü kabul edilen 47 Sayılı “İcra Vekilleri Kanununun İkinci Maddesini Muadil Kanun” ile bakan olarak belirlenecek kişilerin BMM Başkanının önerisi üzerine Genel Kurul tarafından seçileceği düzenlenerek cumhuriyetler sistemindeki kabine mantığına yönelmesidir.

- 20 Ocak 1921 günü kabul edilen 85 Sayılı “Teşkilat – ı Esasiye Kanunu”dur.

- 23 Nisan 1921 günü kabul edilen 112 Sayılı “23 Nisan'ın Milli Bayram Addinde Dair Kanun” ile meclis Türkiye Büyük Millet Meclisi olarak nitelenmekte ve kuruluşu ulusal bayram olarak kabul edilerek Cumhuriyetin de aslında ilk resmi bayramı olmuştur.

- 1 Kasım 1922 tarihinde TBMM kararıyla saltanatın kaldırılmasıyla bütün hukuksal alt yapı tamamlanmıştır. Ayrıntılı okuma için bkz. (Hıfzı Veldet Velidedeoglu, **İlk Meclis, Millî Mücadele Anadolu**, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul, 2020, s.258 – 265).

²⁷ Lozan Barışına katılım için İstanbul ve Ankara Hükümetlerinin birlikte çağrılmasıyla sağlanmak istenen ikiliğin ortadan kaldırılması için BMM, Cumhuriyet yolundaki en keskin kavşaklardan birini dönmüştür. 1 Kasım 1922'de saltanatın kaldırılması neredeyse bütün meclisin isteğiyle gerçekleşmiş ve BMM içindeki gruplar bu konuda odayşmaya ulaşmışlardır. Bu gelişme üzerine 4 Kasım 1922'de son Osmanlı Hükümeti'nin başbakanı Tefvik Paşa istifa ederken; Padişah Vahdettin 17 Kasım'da Büyük Britanya'ya sığınarak İstanbul'dan ayrılmıştır (Ahmet Demirel, **İlk Meclis'in Vekilleri, Millî Mücadele Döneminde Seçimler**, 2. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2014, s. 142 – 145). Tefvik Paşa Hükümeti'nin Lozan Barış görüşmelerinde, ortak hareket etmek yönünde Ankara Hükümetine, BMM'ye ve Mustafa Kemal'e yönelik girişimine karşın, ulusal meclis 30 Ekim 1922 tarihli 307 sayılı ve 1 Kasım 1922 tarihli ve 308 sayılı Genel Kurul kararlarıyla Osmanlı Devleti'nin son bulunduğu ve BMM Hükümeti'nin, ulusal sınırlar içinde onun varisi olduğu; İstanbul'un işgalden kurtulacağı, başkentte meşru hükümet kalmadığı için yönetimin BMM memurlarına bırakılması gerektiği ve padişahlığın da tarihe karıştığı ifade edilmiştir. Monarşik yönetimin, İstanbul'un resmen işgal edildiği 16 Mart 1920 tarihi itibarıyla son bulunduğu kabul edilirken; devletin gerçek sahibi ve kurucusu Türk ulusunun var olan meşru temsilcisinin, 1921 Anayasası'nın 1, 2. ve 7. md. hükümleri çerçevesinde BMM olduğu; ulusal sınırlar içinde ve her türlü egemenlik yetkisi kullanımında sadece onun yetkili olduğu vurgulanmıştır. Bu çerçevede saltanat ve hilafet makamları ayrıştırılmış ve Barış görüşmelerine İstanbul'dan gelecek olası katılım da engellenmiştir (Yavuz Abadan ve Bahri Savcı, **Türkiye'de Anayasa Gelişmelerine Bir Bakış**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1959, s. 64 -68).

siyasal sınırlarını tanıyan Lozan Barışı'nın"²⁹ yapılması adımları atılmıştır. Böylece, II. Dünya Savaşı, İmparatorluk Türkiye'si için kalıcı olarak bitirilmiş ve Sevr haritası tarihin arşivine kaldırılmıştır. Ankara Hükûmeti, büyük bir sabırla ve yönetsel doğrulukla ilerlediği diplomatik savaşımını, simgesel ağırlıkları büyük iki hamleyle ilerletmiştir. Bu çerçevede, 6 Ekim

²⁸ 1921 Anayasası'nın ayrı madde hükmünün belirttiği üzere BMM'nin kendisine belirlediği amaç ve hedeflerine ulaşmaya kadar toplanmaya devam edeceği hükmünün bütünüyle gerçekleştirilmesine karşın Meclis, 1 Nisan 1923 tarih ve 369 sayılı Genel Kurul Kararıyla seçimlerin yenilenmesi kararını almıştır. Bu kararın alınması yönünde anayasal bir zorunluluk bulunmamakla birlikte siyasal açıdan sıkıntılı bir ara dönemden geçilmektedir. Öyle ki Barış antlaşması görüşmeleri kesilmiştir, İstanbul'un işgali devam etmekte ve hilafet merkezi de henüz kurtarılmamıştır. Özellikle savaş sürecinde Mustafa Kemal'in belli süreler için meclis kararıyla bile olsa bütün yetkileri kullanabilecek duruma gelmesinin yarattığı siyasal gerginlik, BMM içinde II. Müdafaa-i Hukuk Grubu adını alan muhalefetin daha örgütlü hale gelmesine de yol açmıştır. Bu durum, mevcut iktidarın hareketlerini kısıtlayan bir sonuç yaratmakta ve Mustafa Kemal yapısı itibarıyla daha rahat çalışabileceği bir yasama organını da tercih etmektedir. Bütün bu etmenlerin bir araya gelmesi, egemenliğin kaynağının ve gerçek sahibi konumundaki milletin kararıyla kendi temsili organını yeniden seçmesi gerektiği düşünce ve tercihinin ağır basmasına yol açmıştır. Saltanatın kaldırılmasının yarattığı siyasal boşluğun doldurulmasının farkında olan Mustafa Kemal, 14 Ocak 1923'te Eskişehir – İzmit – Bursa ve Balıkesir'i kapsayan geziyle halkla doğrudan görüşerek seçimlere yönelik halkın eğilimlerini de ölçen bir hazırlığa girişmiştir. Bununla birlikte seçim yapılmasının istenmesi, kararının alınması ve sonrasında, seçimlerde uygulanacak kanunun görüşülmesi bakımından muhalif II. Grup üyelerinin de etkin bir çalışma yürüttüğü görülmektedir. Ayrıntılı okuma için bkz. (Işıl Çakan, **Türk Parlamento Tarihinde II. Meclis**, Çağdaş Yayınları, İstanbul, 1999, s.8 – 26).

²⁹ I. Dünya Savaşının kazanlarıyla Kurtuluş Savaşının kazananı arasında imzalanan Barış antlaşmasının görüşmeleri, diplomatik açıdan zorlu geçen iki evreli bir süreci ifade etmektedir. Tarafların bir anlamda kendilerini, birbirlerini tartıkları ve vazgeçilmezlerini ortaya koydukları ilk evre (20 Kasım 1922 – 4 Şubat 1923), Lord Curzon'un, müttetiklerin bütünlüğüne dayanan ve Britanya'nın çıkarlarını önceleyen bilinçli dayatmacılığının da etkisiyle başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Türk tarafının eşit konumlanma ve ulusal anın esaslarından geri atmama yönündeki direncinin sonucunda görüşmeler kesilmiştir. Curzon, Ankara Hükümeti'nin Trakya sınırı, adli kapitülasyonlar, iktisadi ve mali konular ile Musul sorununda uzlaşmaz tutumlar sergileyerek kendi hareket tarzına uygun sonucu elde etmiştir. Barış Konferansı'nın ikinci evresinden önceki ara dönemde (4 Şubat – 23 Nisan 1923) taraflar kendi iç muhasebelerini yapmış, BMM'de İsmet (İnönü) ve Rauf (Orbay)'a yapılan sert muhalefet karşısında bir süre sonra Mustafa Kemal müdahale etmiş ve Barış görüşmelerinin desteklenmesi yönündeki eğilimini ortaya koymuştur. 23 Nisan'da 1923 günü yeniden başlayan müzakerelerin ikinci evresinde tarafların yaklaşımlarında ve tutumlarında ciddi farklılaşmalar oluşmuştur. Türk tarafı Britanya'yı yalnızlaştırarak diğer taraflarla anlaşma çizgisinden vazgeçmiştir. Britanya ile ulaşılan temel uzlaşma sonucunda, Lozan Barış Antlaşması, 24 Temmuz 1923 günü imzalanarak bağtlanmıştır. Türkiye'nin askeri zaferinin, hukuksallaştırılarak siyasal bir başarıya dönüşmesini sağlayan antlaşmayla ulusal antta yer alan esaslar büyük ölçüde gerçekleştirilmiş ve Türkiye egemen, bağımsız bir devlet olarak uluslararası düzende tanınan bir devlet varlığına kavuşturulmuştur. Britanya, Sèvres Antlaşması'nın çok gerisine düşmesine ve çeşitli ödünler vermesine karşın Boğazların uluslararasılaştırılmasını sağlayabilmiş; Musul sorununu antlaşma dışına çıkararak Milletler Cemiyeti'ne götürülmesini ve sonunda da vilayetin Irak'a bağlanmasını başarabilmiştir. Bu ciddi eleştirilere yol açsa da gözden uzak tutulmamalıdır ki; Türkiye, Lozan Antlaşmasıyla, Savaş tazminatı ödemekten kurtulmuş; bir Ermeni devletinin kendi coğrafyası içinde kurulmasını engelleyebilmiş; kapitülasyonların kaldırılmasını sağlamış ve Osmanlı borçlarının bir kısmının, İmparatorluğun yıkılmasından sonra kurulan yeni devletlere bırakılmasını sağlayabilmiştir. Ayrıntılı okuma için bkz. (Sevtaç Demirci, **Belgelerle Lozan, Taktik – Stratejik – Diplomatik Mücadele 1922 – 1923**, Çev.: Mehmet Morali, Alfa Yayınları, İstanbul, 2011, 73 – 199).

1923 tarihinde İstanbul işgal güçlerinden geri alınmış ve 13 Ekim 1923 tarihinde BMM, Ankara'nın başkent olması kararlaştırmıştır. 1921 anayasal düzeni içinde sürdürülen Kurtuluş aşaması, 29 Ekim 1923 günü gerçekleştirilen anayasa değişikliğiyle tamamlanmıştır. Böylece uzunca bir süredir adım adım olgunlaştırılan yeni siyasal sistemin hukuken adı konmuş ve Cumhuriyetin ilanı gerçekleştirilmiştir.³⁰

Cumhuriyetin ilanı yaklaşık beş yıl süren devrimsel bir tasarımın sonuca ulaştırılmasını ifade etmektedir. Bu bağlamda Mustafa Kemal'in işlediği Türk anayasal tezinin siyasal çizgisi³¹, sonradan gerçekleştirilen hukuksal adımların da felsefi temelini oluşturmaktadır. Bu anlamıyla Cumhuriyetin düşünsel özü, bütünsel bağımsızlık (istiklal-i tam) esasına dayanmaktadır. Bu kaçınılmaz olarak devletin yeniden yapılandırılmasında, toplumsal, siyasal, yönetsel, yargısal, hukuksal, iktisadi vd. bütün alanlarda bağımsız olmasını gerektirmekteydi. Özellikle iktisadi alandaki bağımlılıkların sonlandırılıp İmparatorluk mirası zayıflığının giderilmesi her anlamıyla bağımsızlığın gerçekleştirilmesini sağlayacaktır. Bu bağlamda bir

³⁰ Savaşın kazanılmasının ertesinde, Mustafa Kemal, 6 Aralık 1922'de Halk Fırkası'nın kurulacağını ifade etmiştir. 8 Nisan 1923'te dokuz ilke olarak belirlenen temel program çerçevesinde ARMHC büyük ölçüde, TBMM'nin ilk siyasal partisi haline gelmiştir. II. Meclis Seçimlerinin tamamlanıp 11 Ağustos 1923 günü toplanmasının ardından ve Cumhuriyetin ilanından hemen önce 23 Ekim 1923 günü Halk Fırkası İçişlerine Bakanlığına bildirilerek resmen tescillenmiştir. Cumhuriyete giden bu süreçte birbiri ardına atılan adımlar hakkında ayrıntılı bir okuma için bkz. (Faruk Alp kaya, **Türkiye Cumhuriyeti'nin Kuruluşu (1923 – 1924)**. (İstanbul: İletişim Yayınları, 2021), s. 27 – 100). Mustafa Kemal'in Kurtuluş Savaşının aşamalarından Barış antlaşmasına giden süreç; Devletin yeniden yapılandırılmasından toplumun ve ülkenin bayındır haline getirilmesine ve uluslararası ilişkilere değin çeşitli değerlendirmeler yaptığı Eskişehir ve İzmit Konuşmalarında, Halk Fırkasının kurulması konusuna da oldukça önem verdiği görülmektedir. Ayrıntılı okuma için bkz. (Arı İnan, **Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün 1923 Eskişehir – İzmit Konuşmaları**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1982, s.36 -37, 78 – 83, 118 – 122).

³¹ Kurtuluş Savaşının kendine özgü koşullarının ürünü olarak ortaya çıkan toplumsal ve siyasal demokratikleşme; öykünmecî Batıcılık, hayalci İslamcılık ve gerçekçi olmayan Turancılık biçimindeki düşünsel yaklaşımları, mayurdun işgali ve sömürülmesini reddeden ulusalcı müdafaa-i hukuk öğretisiyle ortaklaşılmasına yol açmıştır. BMM'de berraklaşan ana görüş, yayımlacılık karşıtı devrimci bir ulusalcılıktır. Sınıfsal temellerdeki zayıflık, İzmit İktisat Kongresinde ilanı yapılan ekonomik liberalizm ve yabancı sermaye yatınlığı ile Lozan görüşmelerinde verilen çeşitli ayrıcalıkların yarattığı yalpalama, bağımsızlıktan ve devrimci bir hareket olma imesini düşürmüştür. Bu geri çekilişe karşın tarihsel koşulların ortaya çıkardığı anayasal tezde, ortaklaşılın esas ulusal ve bağımsız yurt üzerinde devletin, "ulusal egemenlik" esasına göre yeniden yapılandırılmasıdır. Yine egemenlik kaynağının dünyevileştirilmesi kaçınılmaz olarak yeni anayasal ve siyasal kurgunun laiklik esasına dayandırılacağına işaret etmektedir. Laiklik düşüncesi gibi Jön Türk Hareketinin etkilediği bir diğer belirleyici esas halkçılık olmuştur. Öyle ki halkın yönetimi ele alması yönünde, BMM'nin temsiliyet anlamında halk hükümeti kurduğunu vurgulanması, en önemli siyasal demokrasi adımlarından biri olmuştur. Ayrıntılı okuma için bkz. (Bülent Tanör, "Lozan'a Giden Yıllarda Türk Anayasa Tezinin Doğuşu", içinde **Lozan'ın 50. Yılına Armağan**, Milletlerarası Hukuk ve Milletlerarası Münasebetler Enstitüsü, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayını, İstanbul, 1978, s. 203 – 219).

yandan Lozan görüşmeleri³² sürdürülürken; aynı zamanda İzmir İktisat Kongresi (17 Şubat – 4 Mart 1923)³³ toplanarak yeni dönemin geçim düzeninin esasları belirlenmiştir.

2. Cumhuriyetin Hukuksal Anlamda Kurumsallaşması: 1924 Anayasal Düzeni

Savaş koşullarının kendine özgü dengelerinin izin verdiği ölçüde uygulamaya sokulabilen ve 1921 Anayasa metninin eksik anayasal düzenlemelerinde hukuksallaştırılan bu adımların kurumsallaştırılarak kalıcılaştırılması ancak 1924 Anayasası'nın yürürlük kazandırılmasıyla sağlanabilmiştir. II. TBMM'nin Cumhuriyet'in ilanından sonraki en önemli siyasal ve hukuksal adımı olan 1924 Anayasası'nın hazırlanması ve kabulü, dört ay³⁴ gibi kısa bir sürede gerçekleştirilmiştir. Meclis, yeni anayasaya

³² Lozan Barışı'nın mali ve iktisadi hükümleri, ilanı yaklaşmakta olan Cumhuriyetin bağımsızlık karakteri açısından çok büyük önem taşımaktadır. İmparatorluğun kapitülasyonlar, dış borçların ödenmesi ve ülkeyi yarı sömürgeye çeviren açık kapı siyasetinin bütün yükleriyle karşılaşan Ankara Hükümeti, Barış Antlaşmasıyla çok ciddi mesafe kat edebilmiştir. Lozan ile yüzyıllara yayılan kapitülasyonlara son verilirken; Devleti mali bağımsızlığını ortadan kaldıran Düyun-u Umumiye yönetimi de Barış antlaşmasıyla sonlandırılmıştır. Böylece borçların bir kısmı İmparatorluktan ayrılıp yeni kurulan devletlere bırakılabilmiş, geri kalan kısmı için uygun bir ödeme tasarımı alacaklı devletlere kabul ettirilmiştir. 1928 yılına kalsa da gümrük tarifelerinin serbestçe belirlenmesi karara bağlanmış; ekonomik ilişkiler bakımından yabancıların ikamet ve ticaret esaslarında karşılıklılık kuralının getirilmesi, iktisadi alanda devletin uluslararası ilişkiler açısından eşit konumunu pekiştirmiştir. Ayrıca nüfus mübadelesinin gerçekleştirilmesi, kabotaj hakkının sağlanması diğer önemli düzenlemeler olarak ifade edilebilir. Ayrıntılı okuma için bkz. (Fazıl Pelin, “İktisatçı Gözüyle Lozan”, içinde **Ebü'ula Mardin'e Armağan**, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayını, İstanbul, 1944, s. 651 – 660).

³³ Lozan görüşmelerinin kesildiği dönemde toplanan Kongre, devletin yeniden yapılandırılması ve ulusun ayağa kalkabilmesi için Türk toplumunun karakteristik özellikleri öne çıkarılarak hazırlanan bir misak ile açılış yapmıştır. Geçim düzeninin ulusal ve yerli esaslara dayanmasına özen gösterilen bu iktisadi ant ile “bağımsızlık”, “ulusal egemenlik”, “çalışkanlık” “yer altı ve yer üstü kaynaklarının kullanımı”, “bilime ve ahlaka verilen önem”, “birlik” duygusuna vurgu yapılmıştır. Bağımsızlığa zarar vermeyen, kendi dil ve yasalarına uygun hareket ettiği sürece yabancı sermayeye karşı olunmadığı belirtilmiş; serbest girişimciliğin açık olunmakla birlikte tekelci yaklaşımdan uzak kalınacağı ifade edilmiştir. Kadın ve erkeği ekonominin bir parçası olarak gören misak – 1 iktisat esasları, Cumhuriyetin ilk yıllarının ekonomik hattının belirlenmesini önemli derecede etkilemiştir. Bu çerçevede, yabancı ortaklıkların elindeki imtiyazlar satın alınarak uluslaştırılmış; endüstrileşme hamlesine uygun olarak ülke içinde ulaşım yolları geliştirilmiştir. Karma kalkınma modeli kapsamında, yurdun doğal kaynaklarının saptaması yapıldıktan sonra özel girişimcilik engellenmeden planlı devletçilik uygulaması hayata geçirilmiştir. İktisadi yaşamın her alanına yönelen Kongre'de “çiftçi”, “tüccar”, “sanayici” ve “işçi” gruplarının iktisadi durumları ve koşulları çeşitli esaslara bağlanmıştır. Ayrıntılı okuma için bkz. (Afet İnan, **İzmir İktisat Kongresi 17 Şubat – 4 Mart 1923**, İkinci Baskı, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1989, s. 9 – 12, 14, 19 – 20, 21 – 55).

³⁴ 1924 yılının başı itibarıyla TBMM Anayasa Komisyonu, kendi girişimiyle hazırladığı 108 md.'lik anayasa taslağını Genel Kurul'a sunmuştur. TBMM, toplanma, görüşme ve karar esaslarını belirlediği çalışmayı, 9 Mart 1924 günü başlatmıştır. 1921 Anayasası'nda yapılan 29 Ekim Değişikliğinin siyasal özüne sadık kalınarak hazırlanan taslakta, yasama ve yürütme erklerine yönelik ciddi tartışmalar, demokratik bir ortamda gerçekleştirilmiştir. Yasamanın üstünlüğü esasından vazgeçmek eğilimi

yürürlük kazandırmadan önce Cumhuriyetin karakteristik niteliğini oluşturan laiklik ilkesinin hukuksal alt yapısını da oluşturmuştur. Bu çerçevede 3 Mart 1924 Kanunlaşması kapsamında, üç temel düzenleme³⁵ getirilmiştir. Devletin laikleştirilmesine yönelik bu yasama faaliyetine karşın 29 Ekim 1923 Anayasa değişikliğiyle “devlet dini” düzenlemesinin anayasal düzene en üst seviyeden konması çelişik bir hukuksallığı ifade etmektedir.

1924 Anayasası var olan ikili anayasal düzen yapısını sonlandırmış ve eksik anayasal yapıyı dizgesel bir tutarlılığa da oturtmuştur. Anayasanın 104. md. itibarıyla 1876 Kanun-i Esasisi ve 1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu ekleriyle birlikte yürürlükten kaldırılarak, anayasal düzen tek parçalı hale getirilmiştir. Yeni anayasa var olan devletin hükümet biçimini aynıyla korumasına karşın, 1921 Anayasasından ayrılarak devletin yönetsel yapısında merkezi ve üniter boyut ağırlık kazandırılmıştır. Cumhuriyet yönetim biçimi, değiştirilmez ve değiştirilmesi teklif dahi edilemez bir anayasal kural olarak öngörülürken; siyasal sistemin en önemli kurucu değerleri arasında yer alan “siyasal eşitlik” ve “laiklik” ilkeleri bakımlarından 1924 Anayasası'nın ilk on yılı itibarıyla çelişkili düzenlemeler varlığını korumuştur. Laiklik ilkesinin hukuksal kurumsallığı ancak 1928 ve 1937 Anayasa Değişikleriyle³⁶ tamamlanabilmiştir.

göstermeyen TBMM, özellikle Cumhurbaşkanının siyasal ve hukuksal konumunu oldukça güçlendiren taslak önerilerini kabul etmemiş, karşı imzaya bağlı, meclisle aynı görev süresine sahip ve daha törenselleştirilmiş bir Cumhurbaşkanlığı konumunu anayasallaştırma iradesini ortaya koymuştur. Bununla birlikte, “yargı erki”, “hak ve özgürlükler hukuku”, “yerel yönetimler” konularında yeterli ve ayrıntılı tartışmaların yapılmadığı görüşmelerin sonunda Anayasa taslağı 20 Nisan 1924 günü yasalaşmıştır. Ayrıntılı okuma için bkz. (Edward C. Smith, “1924 Anayasası Üzerinde Meclis Görüşmeleri”, Çev.: Mümtaz Soysal, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, C 13, S 1, Ankara 1958).

³⁵ “Şer’iyye ve Evkaf ve Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Bakanlıklarının Kaldırılmasına Dair Kanun” ile Diyanet İşleri Başkanlığı kurulmakta, vakıf işleri için genel müdürlük oluşturulmakta; ordunun emir ve kumandası bakımından en üst makam olarak Genelkurmay Başkanlığı meydana getirilmektedir. Bir diğer önemli kanun ise etkisi uzun zaman sonra görülecek olan eğitim konusuna ilişkindir. Buna göre var olan çoklu yapının giderilmesine yönelik Millî Eğitim Bakanlığı’nı belirleyici hale getiren “*Öğretimin Birleştirilmesi (Öğretim Birliği) Hakkındaki Kanun*”dur. Anayasanın yürürlüğe girmesinden önceki siyasal ve hukuksal hazırlığın en önemli parçasını oluşturan ses getiren laikleştirici kanunlaşım ise “*Halifelik’in Kaldırılmasına ve Osmanlı Hanedanının Türkiye Cumhuriyeti Ülkesi Dışına Çıkarılmasına Dair Kanun*”dur. Uzun tartışmaların yapıldığı bu son düzenlemede meclis içinde İslam dinine, onun tarihsel gelişimine ve kavramlaştırılmalarına ilişkin ciddi, derinlikli bir görüşme süreci yapılmıştır. Ayrıntılı okuma için bkz. (Reşat Genç, *Türkiye’yi Lâikleştiren Yasalar, 3 Mart 1924 Tarihli Meclis Müzakereleri ve Kararları*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara, 2005, s. 7 – 17, 23 – 28, 35 – 191).

³⁶ 14 Nisan 1928 tarihinde Resmî Gazete’de yayımlanan 1222 sayılı Anayasa Değişikliği hakkındaki kanunla anayasada yer alan bütün dinsel yollamalar yürürlükten kaldırılmıştır. Bu çerçevede devletin dini düzenlemesi (md.2) kaldırılırken; meclisin görevleri arasında sayılan şeriat hükümlerinin uygulanması

1924 Anayasası'nın hazırlık aşamasında³⁷ siyasal eşitlik gündeme gelse de bu yönde gereken irade oluşturulamamıştır. Cumhuriyet Devrimi'nin kökleşme sürecinde 1930 düzenlemesiyle yerelde öngörülen eşitleme siyaseti, 1934 Kanunuyla başarıyla tamamlanmıştır. Böylece Türkiye, birçok Batılı demokrasiden önce ve Cumhuriyetin özüne uygun olarak eşitlik ilkesine hukuksal düzenleme boyutuyla ulaşılmıştır.

Ulusal savaşım döneminden filizlenen ve 1921 Anayasasıyla karakterize olmaya başlayan kurucu değerlerin hukuksal örüntüsü 1924 Anayasasıyla netleştirilmiştir. Türkiye Cumhuriyeti'nin düşünsel temellerinin³⁸ olağan dönemdeki somutlaşmış halini ifade eden 1924 Anayasası, Cumhuriyetin devrimci karakterini³⁹ bünyesinde taşımaktadır. Devletin Cumhuriyet olarak

(md.26) yetkisine son verilmiş; milletvekillerinin ve cumhurbaşkanının göreve başlama andında (md. 16, 38) yer alan “vallahı” ibaresi ant içme metninden çıkarılmıştır. Her ne kadar 1928 değişimiyle Cumhuriyetin nitelendirilmesinde “laik” sıfatı kullanılmasa da anayasanın kabulünden sonra yapılan yasal düzenlemeler devletin laikleştirilmesinin tamamlanmasını sağlamıştır. Özellikle 1926 yılı Türk Medeni Kanunu ve Türk Ceza Kanunu'nun yürürlüğü, şer'i hukuka uygulanma alanı da bırakmamıştır. Öğretide parti-devlet kaynaşmasının bir örneği olarak tartışılan 5.2.1937 tarihli ve 3115 sayılı Anayasa Değişikliği Hakkındaki Kanunla “laiklik” Cumhuriyetin ayrılmaz bir niteliği olarak anayasallaştırılmıştır. Ayrıntılı okuma için bkz. (Ergun Özbudun, **1924 Anayasası**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2012, s. 7 – 12).

³⁷ Cumhuriyetin ilanından önce üzerinde Mustafa Kemal'in çalıştığı 114 maddelik taslakta, kanun önünde eşitlik ilkesi (md.6) öngörülmüş ve siyasal anlamda da yurttaşlık esası alınarak seçme ve seçilme hakkı, herkese tanınmış (md.59, 60) ancak kadın – erkek eşitliği 1924 Anayasasına yansıtılmamıştır (**Türkiye Cumhuriyeti İlk Anayasa Taslağı**, Boyut Yayın Grubu, İstanbul, 1998).

³⁸ Kurtuluş Savaşı'nın öngörülen/öngörülemeyen koşulları içinde somutlaşan bu düşünsel özün temelinde “ulusallık” kabulü yatmaktadır. Özellikle Lozan Barış Antlaşması'nın görüşmelerinin kesintiye uğradığı sırada toplanan ve kurulmakta olan ülkenin siyasal geçim düzenin belirlenmeye çalışıldığı İzmir İktisat Kongre'sinin ana esası da bu olmuştur. Kongre çalışmalarında ve Mustafa Kemal'in açıklamalarında öne çıkan, ülkenin ayrıcalıksız (burjuvazi) ve sınıfsız (sosyalist) bir yaklaşımla yeniden yapılandırılacağıdır. Bu anlamda yeni dönemde halkçı bir çizginin korunacağı, kararların siyasetin dünyevi gerçeklikler ile belirleneceği ulusal devlet yapısının kurulacağına gerekliliği vurgulanmaktadır. Dolayısıyla Türkiye Cumhuriyeti aynı zamanda ulusal iktisadı oluşturan; toplumsal ve siyasal yaşamını ulusal hukukla düzenleyen ve bunu ulusal kimliği üzerine yükselten bir devlet olarak kurgulanmaktadır. Dolayısıyla yayımlacı saldırıyı bozguna uğratan bağımsızlıkçı bir karaktere sahip olmak durumundadır. Ayrıntılı okuma için bkz. (Zeki Hafızoğulları, **Türkiye Cumhuriyeti Devletinin Fikrî Temelleri**, (Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2001, s. 5 – 33, 36 – 59).

³⁹ 1921 Anayasası'nda anayasa yapımı/değişikliğine ilişkin bir düzenleme bulunmaması, meclisin anayasa yapımı bakımından kendiliğinden harekete geçerek hazırlık kurallarını belirlemesi ve yeni siyasal sistemin kurulmasında, hilafetin kaldırılması vb. yaşamsal nitelikte adımları atmaya devam etmesi, II. TBMM'nin kurucu işlevi sürdürmesine yol açmıştır. Bununla birlikte 1924 Anayasanın yürürlük kazanmasıyla anayasa değişikliği usulünün de belirlenmiş olması, meclisi sonraki dönem için kurucu bir organ olmaktan çıkarmıştır. I. Meclisin devrimci yaklaşımının korunduğu II. Meclis, yönetim esasının erkler birliğine dayandığı ulusal bir cumhuriyetin tanımını yapmıştır. Cumhuriyetin ideolojik kimliğinin berraklaştığı 1924 Anayasasında eksik bırakılmış siyasal eşitlikçi, laik, halkçı, devletçi ve devrimci karakter, 1928, 1934 ve 1937 yıllarındaki değişikliklerle anayasallaştırılmıştır (Ahmet Mumcu, “1924 Anayasası”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C 2, S 5, Ankara 1986, s. 386 – 392).

anayasayla kurumsallaştırıldığı bu evrede, yabancı bir güce ödün vermek ereği söz konusu olmadığı gibi çok uluslu, teokratik monarşik yapının anayasallaştırılmasının terk edilmesi gerçekleştirilmektedir. 1924 Anayasasıyla kurucu irade, ulusal, demokratik ve laik bir devletin hukuksal temellerini tanımlamaktadır. Ulusal egemenlik ilkesinin esas alındığı bu anayasal düzenin demokratik uygulama modeli, çoğulculuğa ve iktidarın bölüşümüne dayanmaz. Aksine J.J. Rousseau'nun görüşlerine yaslanan çoğunlukçu ve bütüncül bir genel irade yönetim mantığına yaklaşmaktadır. Bu anlamıyla anayasa koyucunun öncelikli tercihi, özgürlükçü bir anayasal demokrasiden çok toplumu ve devlet aygıtını çağdaştırıcı devrimlerin büyük engellemeler ve zaman kayıpları yaşanmadan gerçekleştirilmesi olmuştur.⁴⁰

⁴⁰ Bülent Tanör, **Osmanlı – Türk Anayasal Gelişmeleri (1789 – 1980)**, Gözden Geçirilmiş 3. Baskı, Afa Yayınları, İstanbul, 1996, s. 251 – 252. Cumhuriyet yönetiminin bu tercihinin anayasal düzlemdeki yansımaları, temel hak ve özgürlüklerinin içerik ve kapsam bakımından korunaksızlığı ve yargı bağımsızlığının yetersizliği konularında karşımıza çıkmaktadır.

SONUÇ

İki yüzyılı aşan Türk modernleşmesi, devletin toplumsal, siyasal, yönet(im)sel, hukuksal ve iktisadi yapısında, büyük değişim ve dönüşümlere yol açmıştır. İmparatorluğun mutlak monarşiden meşrutiyete evrilmesini de içine alan bu tarihsel yolculuğunda, büyük tarihsel kırılma I. Dünya Savaşı'nın yitirilmesi ertesindeki ara dönemde yaşanmıştır. Savaşı kazananlarının çok önceden tasarımıladıkları paylaşım konu olan Osmanlı coğrafyası, işgallere tepkisiz kalmamıştır. Ülkenin Anadolu ve Rumeli bölgelerinde başlayan diren(me)iş hareketliliği, Mustafa Kemal'in siyasal önderliğinde, tek çatı altında örgütlenebilme yeteneğini gösterebilmiştir.

Süreç içinde iktidarın İstanbul'dan Ankara'ya geçtiği ulusal savaşım döneminde, yabancı istilası sonlandırılmaya çalışılırken; aynı zamanda tükenmiş İmparatorluğun kökleri içinden devletin yeniden yapılandırılmasının temelleri de atılmıştır. Ulusal savaşımın seyri içinde aşamalı olarak elde edilen başarılar, Ankara'da kurulan TBMM Hükûmetini yeni muhatap özne haline getirmiş ve Kurtuluş Savaşı'nın zaferle sonuçlanmasıyla olağandışı dönemin sonuna gelinmiştir.

Cumhuriyetin düşünsel özünün berraklaşmaya başladığı ulusal savaşım evresinde, Amasya Genelgesi'nden itibaren biçimlendirilmeye başlatılan kurucu esas, ulus iradesi olmuştur. TBMM bunun temsili organı olarak toplanırken; Osmanlı devletinin çok uluslu, monarşik - teokratik egemenlik anlayışına karşı 1921 Anayasasıyla egemenlik anlayışını dünyevileştiren "ulusal egemenlik" ilkesi kurallaştırılmakta, böylece yıkılmış devletin yeniden yapılandırılmasında halkçı ve laik bir karakter ortaya çıkmıştır. Türkiye, Lozan Barışıyla, yeni dünya düzeninde eşit ve onurlu bir konuma kavuşmuştur. Böylece yayılcı sömürgeciliğe karşı olduğu ölçüde bütünsel bağımsızlık utkusuna sahip olan Türk Devrimi'nin adı, 29 Ekim 1923 günü bir anayasa değişikliğiyle Cumhuriyet olarak ilan edilmiştir.

Ulusal iktisat, hukuk ve kimlik esasları üzerine yükselen Cumhuriyetin, halkçı, laik, eşitlikçi ve bağımsızlıkçı düşünsel çizgisinin egemen kılındığı 1924 Anayasası, çoğunlukçu demokrasi anlayışıyla çağdaştırıcı bir devrim anayasası olarak olağanlaşma sürecinin hukuksal kurumsallaşmasını tamamlamıştır.

KAYNAKÇA

Abadan, Yavuz ve Savcı, Bahri, **Türkiye’de Anayasa Gelişmelerine Bir Bakış**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1959.

Akın, Rıdvan, **TBMM Devleti (1920 – 1923), Birinci Meclis Döneminde Devlet Erkleri ve İdare**, İletişim Yayıncılık A.Ş., İstanbul, 2001.

Akşin, Sina, **İstanbul Hükümetleri ve Millî Mücadele – V, Büyük Zafer, İyonya Niyetlerini Çökerten Muharebe (1921 – 1922)**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2022.

Alpkaya, Faruk, **Türkiye Cumhuriyeti’nin Kuruluşu (1923 – 1924)**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2021.

Atatürk, Mustafa Kemal, **Nutuk 1919 – 1927**, Haz.: Zeynep Korkmaz, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2013.

Çakan, Işıl, **Türk Parlamento Tarihinde II. Meclis**, Çağdaş Yayınları, İstanbul, 1999.

Çekiç, Orhan, **İmparatorluk’tan Cumhuriyet’e I, 1918, Arayış, Mondros’tan İstanbul’a**, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2016.

_____, **İmparatorluk’tan Cumhuriyet’e III, 1920, Teşkilatlanma, Sivas’tan Ankara’ya**, 3. Basım, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2015.

Çelik, Burak, “Mondros Bırakışması’ndan TBMM’nin Açılışına Değın Siyasal-Anayasal Gelişmeler”, **Maltepe Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, S 1, İstanbul, 2003, s. 17 – 57.

Demirci, Sevtap, **Belgelerle Lozan, Taktik – Stratejik – Diplomatik Mücadele 1922 – 1923**, Çev.: Mehmet Moralı, Alfa Yayınları, İstanbul, 2011.

Demirel, Ahmet, **İlk Meclis’in Vekilleri, Millî Mücadele Döneminde Seçimler**, 2. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2014.

Erikan, Celâl, **Kurtuluş Savaşı Tarihi**, Haz.: Rıdvan Akın, 6. Basım, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2021.

Genç, Reşat, **Türkiye’yi Lâikleştiren Yasalar, 3 Mart 1924 Tarihli Meclis Müzakereleri ve Kararları**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara, 2005.

Goloğlu, Mahmut, **Millî Mücadele Tarihi – I, Erzurum Kongresi**, 2. Baskı, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2011.

_____, **Millî Mücadele Tarihi – II, Sivas Kongresi**, 2. Baskı, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2017.

_____, **Millî Mücadele Tarihi – III, Üçüncü Meşrutiyet, Birinci Büyük Millet Meclisi**, 3. Basım, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2021.

_____, **Millî Mücadele Tarihi – IV, 1921 – 1922 Cumhuriyete Doğru**, 2. Basım, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2021.

Güneş, İhsan, **Birinci TBMM'nin Düşünce Yapısı (1920 – 1923)**, Genişletilmiş 3. Baskı, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2009.

Hafizoğulları, Zeki, **Türkiye Cumhuriyeti Devletinin Fikrî Temelleri**, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2001.

İnan, Afet, **İzmir İktisat Kongresi 17 Şubat – 4 Mart 1923**, İkinci Baskı, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1989.

İnan, Arı, **Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün 1923 Eskişehir – İzmit Konuşmaları**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1982.

Kili, Suna, **Türk Devrim Tarihi**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, ²⁰⁰¹.

Korkmaz, Çağdaş Cansız, **Birinci Dünya Savaşı Sonunda İmzalanan İki Barış Antlaşması, Sevr ve Versay**, Boyut Yayıncılık ve Tic. A.Ş., İstanbul, 2018.

Memiş, Emin, “1921 Teşkilat – ı Esasiye Kanunu Üzerine Doğan İlginç Bir Şekil Sorunu Tartışması ve İki Anayasalı Rejim Olgusu”, **İdare Hukuku ve İlimleri Dergisi (İHİD) (Prof. Dr. Lûtfi Duran'a Armağan Özel Sayısı)**, Y 9, S 1-3, İstanbul, 1988, s. 217 – 241.

Meray, Seha L. ve Olcay, Osman, **Osmanlı İmparatorluğu'nun Çöküş Belgeleri, Sevr Antlaşması, Mondros Bırakışması, İlgili Belgeler**, 2. Basım, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2021.

Mumcu, Ahmet, “1924 Anayasası”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C 2, S 5, Ankara, 1986, s. 383 – 400.

Odyakmaz, Cevad, **Mondros – Sevr ve Mudanya-Lozan**, Togan Yayıncılık, İstanbul, 2013.

Özbudun, Ergun, **1921 Anayasası**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara, 1992.

_____, **1924 Anayasası**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2012.

Özgül, M. Cemil, **Heyet – i Temsiliye'nin Ankara'daki Çalışmaları (27 Aralık 1919 – 23 Nisan 1920)**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara, 1989.

Pamuk, Şevket, **Osmanlıdan Cumhuriyete Küreselleşme, İktisat Politikaları ve Büyüme, Seçme Eserleri – II**, 5. Basım, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2021.

Pelin, Fazıl, “İktisatçı Gözüyle Lozan”, **Ebü'ula Mardin'e Armağan**, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayını, İstanbul, 1944.

Sevinç, Murat ve Demirkent, Dinçer, **Kuruluşun İhmal Edilmiş İstisnası, 1921 Anayasası ve Tutanakları**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2017.

Sezgin, Ömür, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Siyasal Rejim Sorunu**, 2. Baskı, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 2005.

Smith, Edward C., “1924 Anayasası Üzerinde Meclis Görüşmeleri”, Çev.: Mümtaz Soysal. **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, C 13, S 1, Ankara, 1958, s. 106 – 130.

Tanör, Bülent, “Lozan'a Giden Yıllarda Türk Anayasa Tezinin Doğuşu”, **Lozan'ın 50. Yılına Armağan**, Milletlerarası Hukuk ve Milletlerarası Münasebetler Enstitüsü, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayını, İstanbul, 1978.

_____, **Türkiye'de Yerel Kongre İktidarları (1918 – 1920)**, İstanbul: Afa Yayıncılık A.Ş., İstanbul, 1992.

_____, **Osmanlı – Türk Anayasal Gelişmeleri (1789 – 1980)**, Gözden Geçirilmiş 3. Baskı, Afa Yayınları, İstanbul, 1996.

_____, **Anayasal Gelişme Tezleri**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2008.

Tunaya, Tarık Zafer, “Osmanlı İmparatorluğu'ndan Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti Rejimine Geçiş (1919 Genel Seçimleri ve Osmanlı Parlamentosu'nun Son Osmanlı Devresi),” içinde **Türkiye'de Siyasal**

Gelişmeler [1876-1938], İkinci Kitap, Mütareke, Cumhuriyet ve Atatürk, 2. Baskı, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2003.

_____, “Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti’nin Kuruluşu ve Siyasi Karakteri,” içinde **Türkiye’de Siyasal Gelişmeler [1876-1938], İkinci Kitap, Mütareke, Cumhuriyet ve Atatürk**, 2. Baskı, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2003.

Türkiye Cumhuriyeti İlk Anayasa Taslağı, İstanbul: Boyut Yayın Grubu, İstanbul, 1998.

Velidedeoğlu, Hıfzı Veldet, **İlk Meclis, Millî Mücadele’de Anadolu**, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul, 2020.

Yücekök, Ahmet, **100 Soruda Türk Devrim Tarihi**, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1984.